

Obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj: usporedba socijalističkog poretka i višestranačke demokracije

U hrvatskom slučaju može se usporediti nacionalnomanjinsko obrazovanje u socijalističkom poretku i federativnoj državi s onim u višestranačkoj demokraciji i u Republici Hrvatskoj kao samostalnoj državi. U ovom se radu analizira nacionalnomanjinsko obrazovanje u socijalističkom poretku i to u njegovoj ranoj fazi, tada još izrazito centralizirane države s jednopartijskom vladavinom te ideologijom 'bratstva i jedinstva'. Iz tog razdoblja u radu su analizirane sljedeće nacionalne manjine: Mađari, Talijani, Slovaci, Rusini, Česi. Nakon uvođenja demokracije u Hrvatsku, program nacionalnomanjinskog obrazovanja se diverzificira i pluralizira te uključuje više modela s mogućnošću potpunog obrazovanja na jeziku i pismu nacionalne manjine. Ako bi se usporedila nacionalnomanjinska nastava u socijalizmu s ponuđenim modelima A, B i C u demokratskom poretku, tada bi nastava za nacionalne manjine bila najbliža i usporediva s C modelom, sa tom razlikom da je u socijalizmu to bilo nešto obimnije od istoga sadržaja u C modelu.

Ključne riječi: nacionalne manjine, obrazovanje, Hrvatska, socijalističko razdoblje, višestranačka demokracija

Uvod

Hrvatska je multinacionalna država u čijoj etničkoj strukturi, pored većinskih Hrvata, sudjeluju još ukupno dvadeset i dvije nacionalne manjine, uz one osobe koje se nacionalno ne opredjeljuju ili pripadaju nekim drugim etničkim/nacionalnim grupama koje nisu posebno registrirane u hrvatskim ustavnopravnim i zakonskim aktima. Duga je tradicija multietničnosti u Hrvatskoj, a promjene državnih okvira, političkih poredaka i učestale pa i kontinuirane migracije stanovništva (dobrovoljne i nedobrovoljne), najvažniji su generatori multietničke strukture stanovništva. U ovom radu će se analizirati obrazovanje nacionalnih manjina u socijalističkom razdoblju i to u njegovoj ranoj fazi, tada još izrazito centralizirane države s dominantnim ideologemom

‘bratstva i jedinstva’, što je u polju etničkoga uključivalo podjelu na narode koji su bili konstitutivni na području bivše jugoslavenske države i narodnosti (nacionalne manjine), čije su matične države bile u bližem ili daljem geopolitičkom okruženju. Socijalistički period je imao različite odnose prema pojedinim narodnostima, ovisno o tome na koji su način pojedine narodnosti sudjelovale u stvaranju socijalističke Jugoslavije, odnosno da li su sudjelovale na strani neprijateljskih vojski. Taj odnos države prema pojedinim narodnostima bit će vidljiv i u odnosu prema školstvu pojedinih manjina, posebno u periodu ranog socijalizma. Iz socijalističkog razdoblja u radu su analizirane sljedeće nacionalne manjine: Mađari, Talijani, Slovaci, Rusini, Česi,¹ dakle manjine koje su imale dovoljno pripadnika na području NR Hrvatske da bi mogle imati zasebna manjinska odjeljenja, odnosno škole. U analizi socijalističkog perioda posebno je posvećena pažnja problemima s kojima se u razdoblju neposredno nakon Drugoga svjetskog rata suočavao obrazovni sustav nacionalnih manjina koji do toga perioda nije bio sistemski izgrađen pa ga je u biti trebalo početi graditi iz početka. Analizirat će se također i problem koji je posebno izražen kod talijanske nacionalne manjine gdje su krajevi koji su nekada potpali pod Italiju nakon Drugoga svjetskog rata ušli u sastav nove države – socijalističke Jugoslavije što je dovelo do masovnog iseljavanja talijanskog stanovništva, a samim time i do osipanja škola koje su bile dokidane zbog malog broja učenika. Analiza će nadalje obuhvatiti i razdoblje višestranačke demokracije, u kojoj se na normativnoj, sociopolitičkoj i statusnoj razini kod etničkih/nacionalnih grupa događaju velike promjene. Uslijed političkih i ratnih okolnosti, dolazi do promjene statusa do tada konstitutivnih naroda, pa se svi pripadnici tih nacionalnih zajednica (*Srbi, Muslimani/Bošnjaci, Crnogorci, Makedonci, Slovenci*) u Hrvatskoj počinju tretirati kao nacionalne manjine. S obzirom na veliku grupaciju dotadašnjih nacionalnih manjina i institucionaliziranje novih, umjesna je kategorizacija tih dviju grupa na ‘stare’ i ‘nove’ nacionalne manjine.² Razlika proizlazi iz statusa pojedinih nacionalnih zajednica u prethodnom socijalističkom poretku, što svakako u novim okolnostima predstavlja uglavnom otegotnu okolnost u sferi obrazovanja kao značajnog segmenta društvene integracije, posebno u slučaju srpske populacije. Pripadnici srpske nacionalne zajednice su u socijalizmu bili konstitutivni narod i pohađali su zajedničke škole, da bi s nacionalnomanjinskim statusom došli u poziciju korištenja posebnog segmenta školskog sustava. Na primjeru triju modela obrazovanja nacionalnih manjina u Repu-

- 1 Ove su manjine uzete u obzir budući da su one odmah nakon Drugog svjetskog rata, u vrijeme socijalizma, imale organizirane ‘manjinske škole’. Ostale manjine to tada nisu imale. Osim toga, građa koja je sačuvana u Hrvatskom državnom arhivu u fondu Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske iznimno je bogata upravo za početni period socijalizma nakon Drugog svjetskog rata, pa je stoga u obzir uzeto upravo to vrijeme. Ova dva vremenska razdoblja u analizi uzeta su iz razloga arhivske dostupnosti materijala u prvom slučaju i u drugom slučaju što je to vrijeme normativne regulacije nacionalnomanjinske problematike u vremenu odmaka od ratnih sukoba i ulaska Hrvatske u Europsku Uniju.
- 2 Dušan Janjić, Nove nacionalne manjine i demokratska manjinska politika u: *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*, ur. Dragutin Babić, Drago Župarić-Ilić, Zagreb 2010, 209-219.

blici Hrvatskoj (A, B, C), analizirat će se participacija nacionalnih manjina u pojedinim od ovih modela, što ovisi o njihovoj brojnosti, političkoj organiziranosti, kulturi i tradiciji, očuvanosti nacionalnog identiteta i drugim razlozima. Cilj rada je istražiti koliko i koje nacionalne manjine u Hrvatskoj koriste obrazovni sustav i njegove modele za nacionalne manjine (A, B, C) za očuvanje i jačanje vlastitih etničkih identiteta. Koliko je obrazovanje činilac opstojnosti nacionalnih manjina, brana od asimilacije i u kojoj mjeri olakšava/otežava njihovu integraciju u hrvatsko društvo? I na kraju, s obzirom na navedene parametre, usporedit će se nacionalnomanjinsko obrazovanje u vremenu ranog socijalizma i jednopartijske države s obrazovnim sustavom za nacionalne manjine u vremenu uspostave višestranačke demokracije i samostalne Republike Hrvatske.

Obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj: asimilacija, integracija, identitet

Za razumijevanje obrazovanja nacionalnih manjina, problema asimilacije i integracije te očuvanja i razvoja vlastitog identiteta, važan je sociopolitički ambijent u kojem se ti procesi događaju. Svakako da postoji značajna razlika po tom pitanju između jednopartijskog socijalističkog sustava i višestranačke demokracije kao što također postoje i brojne sličnosti u tim procesima. Sličnost je prije svega u statusu nacionalnih manjina koje u trokutu identitet-diverzitet-kapacitet,³ čine različitost i drugost u odnosu na etničku većinu sa traženjem identiteta unutar sustava uz malu ili nikakvu političku moć. Razlike se javljaju na razini političkog aktivizma koji je u demokratskom društvu više vezan za samoorganizaciju nacionalnih manjina i pluralnu programsku koncepciju, dok je u socijalizmu partijski okvir određivao u najvećem opsegu status i organiziranost nacionalnih manjina. Promjenom poredaka i ratnim raspadom jugoslavenske države, umnogome se promijenio normativni status i egzistencijalna zbilja znatnog broja nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Podjela koju uvodi D. Janjić na 'stare' i 'nove' nacionalne manjine svoje ishodište ima u promjeni statusa nekih nacionalnih zajednica, koje su u federativnoj Jugoslaviji i u SR Hrvatskoj, imale status konstitutivnih naroda (Srbi, Slovenci, Crnogorci, Makedonci, Muslimani/Bošnjaci). Preostale od dvadeset i dvije nacionalne/etničke manjine, osim terminološke promjene (narodnosti/nacionalne manjine), u odnosu prema etničkoj većini nisu bitnije promijenile svoju normativnu pa ni egzistencijalnu poziciju. Interpretirajući status 'novih' manjina, D. Janjić navodi da „problem 'novih' manjina proizlazi iz sukoba između etnonacionalističkog ideala o etničkoj homogenosti nacionalne države i realnosti etničke heterogenosti“.⁴ Sličan problem se pojavljuje u obrazovanju nacionalnih manjina. Pitanje je, kako uskladiti etničku i građansku dimenziju društva, odnosno kako obrazovati učenike za građane

3 Eugen Pusić, „Identitet-diverzitet-kapacitet“, *Erasmus*, 11, 1995, 2-10.

4 Janjić, *Nove nacionalne manjine*, 211.

i državljanke, uvažavajući njihove etničke posebnosti. Na tom tragu W. Kymlicka ističe da „liberalna teorija manjinskih prava stoga mora objasniti kako manjinska prava koegzistiraju s ljudskim pravima te kako su manjinska prava ograničena načelima individualne slobode, demokracije i socijalne pravde“.⁵ Temeljni problem s kojima su se suočavale i dalje se suočavaju nacionalne manjine o oba društvena sustava, svakako je *asimilacija*.

Asimilacija je proces postupnog smanjenja neke nacionalne zajednice (uglavnom manjinske u nekom geopolitičkom prostoru), u socijalnoj interakciji s dominantnom kulturom većinske zajednice. Pripadnici manjinske zajednice su najčešće u inferiornom statusu, što ih postupno i u kontinuitetu približava dominantnoj kulturi i njezinim obrascima. U kriznim i ratnim vremenima, uslijed otvorenog nasilja prema manjinama, čest je slučaj etnomimikrije i negiranja pripadnosti stigmatiziranim grupama u društvu. Akteri u društvu imaju potrebu za pripadanjem, a izolacija, diskriminacija, getoizacija ili, još više, fizički napad posebno teško pogađaju mlade pripadnike autsajderskih grupa, među kojima su često nacionalne manjine. Stoga su škola i obrazovni sustav izuzetno važni za izgradnju i očuvanje različitih individualnih i kolektivnih identiteta, uključujući etničke/nacionalne. Koji su sve mogući i u Hrvatskoj prisutni generatori asimilacije? Navodimo neke od njih: *etnocentrizam*, *mješoviti brakovi*, *socijalni konformizam*, *nepovoljna sociopolitička atmosfera*, *ratovi* i drugi. U vremenu raspada bivše jugoslavenske države i ratnih sukoba, te neposredno nakon toga, etnocentrizam je bio dominantan obrazac u polju međunacionalnih odnosa. *Etnocentrizam* favorizira jednu nacionalnu zajednicu u odnosu na ostale, a njegov temeljni socijalni obrazac je Mi-sindrom, koji karakterizira pristranost i blagonaklonost prema pripadnicima vlastite grupe te odbojnost, kritičnost a često i izrazito neprijateljstvo prema nepripadnicima.⁶ Pišući o etnonacionalnom sindromu, N. Dugandžija ističe: „Pripadnici manjina se u tako induciranoj i napregnutoj nacionalnoj podjeli tretiraju prije svega kao bića neželjene i podcijenjene grupe, a tek onda po svojim individualnim osobinama.“⁷

Takav sociopsihološki ambijent nije bio pogodan za afirmaciju nacionalnomanjinskih identiteta, a posebno onih koji su u hrvatskoj javnosti nosioci stigme ratnih osvajača i okupatora (Srbi, Crnogorci), ali i Talijana i Mađara koji su nosili stigmu kolaboracionista u vremenu ranog socijalizma. Zbog takvih odnosa Mađari i Talijani su se često izjašnjavali kao pripadnici većinskog naroda u vremenu socijalizma. Prema izračunima Vladimira Žerjavića, čak se 20.000 Talijana 1948. izjasnilo kao Hrvati (Žerjavić, 1993, 639).⁸ U vrijeme posljednjeg rata devedesetih godina 20. stoljeća, situacija je bila također složena. Znatan broj Srba sudjelovao je u obrani Republike Hrvatske, ali je perceptivni okvir utjecao na etnomimikriju u slučaju srpske zajednice, dok je kod

5 Will Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo*, Zagreb 2003, 12.

6 Dušan Kecmanović, *Etnička vremena*, Beograd 2001.

7 Nikola Dugandžija, *Etnonacionalni sindrom. Između čovječanstva i plemena: esej*, Zagreb 2004, 55.

8 Vladimir Žerjavić, „Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910. – 1971.“ u: *Društvena istraživanja. Časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb, 2 (6-7/4-5), 1993, 639.

većine ostalih nacionalnih manjina stvarao društveni pritisak na identitet i pojačavao asimilaciju. Hrvatska je u socijalističkom razdoblju bila uz Vojvodinu i Bosnu i Hercegovinu, politička zajednica s najviše *mješovitih brakova*.⁹ To je također utjecalo na asimilacijske procese i otežavalo očuvanje nacionalnomanjinskih identiteta. *Socijalni konformizam* je prilagodba pojedinaca i grupa dominantnim društvenim obrascima, što na psihološkoj razini stvara pritisak akterima da budu što sličniji poželjnim i dominantnim socijalnim obrascima. Stoga je to za nacionalne manjine dvostruki izazov: kako biti lojalan društvenoj većini a očuvati i razvijati vlastitu posebnost. *Ratovi* na prostorima bivše Jugoslavije, uključujući napade pobunjenih Srba i JNA na tek uspostavljenu hrvatsku državu, stvorili su izrazito *nepovoljnu sociopolitičku atmosferu* koja u nešto manjim razmjerima još uvijek opterećuje međunacionalne i međudržavne odnose, s posebno nepovoljnim posljedicama po status i egzistenciju pripadnika nacionalnih manjina. Komunikativno i kulturalno sjećanje, opterećeno etnonacionalnim sindromom, uz političko i kulturno generiranje takvog stanja kao linije manjeg otpora društvenih i političkih aktera i važne karike u očuvanju vlasti, bitan je kontinuitet u održavanju takve atmosfere.

U periodu nakon Drugoga svjetskog rata znatno se smanjio broj pripadnika nacionalnih manjina u odnosu na period prije rata. Tako se broj Mađara u odnosu na 1931. kada je bilo 54.979 govornika mađarskog jezika na području Hrvatske smanjio na 51.399 1948, a broj Talijana na području slovenske i hrvatske Istre je pao sa 142.000 iz vremena popisa 1931. na svega 49.000 1948. godine (Žerjavić, 1993, 649). Razlozi ovim smanjivanjima, barem kod Talijana, dakako ne leže u asimilaciji već u iseljavanju iz Jugoslavije. U posljednja tri popisa stanovništva asimilacija je znatno utjecala na smanjivanje broja pripadnika većine nacionalnih i etničkih manjina u Hrvatskoj. Njihov udio se od popisa 1991. pa do posljednjega iz 2011. stalno smanjuje a povećava se udio najbrojnijih, etničkih Hrvata. U predratnom popisu stanovništva 1991. udio Hrvata iznosio je 78,1%, 2001. – 89,6%, a 2011. – 90,4%. Razlozi etničke homogenizacije i smanjenja udjela nacionalnih manjina u Hrvatskoj uglavnom su vezani za ratne sukobe. Usporedba međupopisnih razdoblja pokazuje i znatnije razlike između prvog (1991-2001) i drugog (2001-2011). Posljedice rata, nedobrovoljnih migracija i ukupno nepovoljnog ozračja rezultirale su znatnijim smanjivanjem broja i udjela nacionalnih manjina u hrvatskom društvu u prvom međupopisnom razdoblju u odnosu na drugo. Najveći dio od ukupnog broja 'novih' nacionalnih manjina prepолоvio je svoje brojeve i postotno učešće u ukupnoj populaciji, dok je broj i udio Srba u Hrvatskoj sveden na trećinu predratnog. Većina 'starih' nacionalnih manjina se postupno, ali u kontinuitetu asimiliraju i sve manje je pripadnika ovih skupina koje se tako izjašnjavaju u popisima stanovništva. Iz tog procesa nisu izuzete ni one najbrojnije među njima (Mađari, Česi, Talijani) i pored solidne

9 Mješoviti brakovi su bili značajno zastupljeni u bivšoj Jugoslaviji u kojoj je udio takvih brakova iznosio 12 %, toliki je udio imala Bosna i Hercegovina, dok je u Hrvatskoj taj udio iznosio 17 %, a najviše u Vojvodini 28 %. Od gradova posebno su se isticali Sarajevo s 26 %, Vukovar 34 % i Pakrac 35 % mješovitih brakova.

organiziranosti, od političke do kulturne. Samo neke od ukupno dvadesetidvije nacionalne manjine povećale su u navedenim međupopisnim razdobljima broj stanovnika, među ostalima, Romi, Albanci i Nijemci. U slučaju Roma i Albanaca presudan razlog je visoki natalitet i pozitivni prirodni prirast te relativna zatvorenost ovih dviju narodnosnih zajednica, čemu doprinosi jezik koji je u oba slučaj potpuno nekorespondentan s jezikom etničke većine, hrvatskim. Nijemci nakon devedesetih godina 20. stoljeća i uvođenja višestranačke demokracije doživljavaju destigmatizaciju i odmak od kolektivne krivnje za nacizam, ideologijski i politički nametnute u bivšoj jugoslavenskoj državi.

Problem *integracije* izrazito je aktualan u 'prijelaznim' razdobljima, u vremenima smjene poredaka i promjene državnih granica. Pitanja vezana uz integraciju pojedinih segmenata društva, posebno nacionalnih manjina javljaju se u vremenu raspada jugoslavenske države, sve do najnovijih vremena. Izuzetak su u dužem razdoblju Romi, čiji specifični nomadski ili polunomadski te subkulturni način življenja, slabo ili nikakvo obrazovanje, kao i ukupno siromaštvo te zajednice, predstavljaju glavne i dugotrajne prepreke njihovoj integraciji u hrvatsko društvo.¹⁰ Drugi slučaj problematične integracije vezan je za srpsku zajednicu u Hrvatskoj. Za razumijevanje problema s kojima se u integraciji u hrvatsko društvo suočavaju Romi i Srbi, koristit će se klasična sociološka distinkcija između *normativne* i *funkcionalne* integracije. Pritom će se analizirati afirmativni i otegotni aspekti oba oblika integracije. *Normativna integracija* uključuje simboličku sferu koju čine kulturni obrasci, simboli, vrijednosne preferencije, s dominantnom ulogom kod velike većine populacije. U primarnoj i sekundarnoj socijalizaciji akteri interioriziraju te obrasce i vrijednosti, što u nekim situacijama može dovesti do nedoumica pa i unutarnjih konflikata kod pojedinih aktera. Neuključenost ili nedovoljna uključenost pojedinaca ili čitavih zajednica ili njihovih segmenata, predstavlja problem za ove pojedinačne ili grupne aktere, ali i za poredak odnosno državu u cjelini. Škola i obrazovni sustav imaju posebno važnu ulogu u cijelom sustavu normativne integracije. O tom problemu u svojoj knjizi *Zajedničke škole/različiti identiteti* piše W. Feinberg. Razmatra odnos i postupke javne škole i njezinih predstavnika prema djeci koja stižu iz različitih kulturnih, vjerskih i nacionalnih ambijenata. Pritom ističe pluralizam i multikulturalizam kao moguća rješenja. Kod pluralizma naglasak je na uspostavi zajedničkog građanstva kao temeljnog cilja obrazovanja za posebne skupine, a izgradnja njihovih kulturnih identiteta ostaje u sferi aktivnosti kuće, crkve, kulturnih i drugih udruga iz civilnog društva. Multikulturalizam zahtijeva od škola brigu za različitosti na svakoj razini nastave i kurikuluma.¹¹ *Funkcionalna integracija* obuhvaća radnu, proizvodnu i drugu gospodarsku umreženost aktera u društvo, realizaciju njihovih interesa i zadovoljenje potreba. U svakom društvu na razini manifestnih funkcija to je pitanje ravnopravnosti kod nalaženja posla, dostupnost različitih resursa u nacionalnoj i međunarodnoj podjeli rada.

10 Neven Hrvatić, „Romi u Hrvatskoj od migracija do interkulturalnih odnosa“, *Migracijske i etničke teme*, sv. 20, br. 4, Zagreb 2004, 367-385.

11 Walter Feinberg, *Zajedničke škole/različiti identiteti. Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika*, Beograd 2012.

Koji su dometi i ograničenja normativne i funkcionalne integracije u slučaju Roma i Srba u Hrvatskoj? Romi imaju znatnih pa i velikih problema, kako u normativnoj, tako i u funkcionalnoj integraciji u hrvatsko društvo. Kod normativne integracije kao problem se nameće nepismenost populacije te kulturni kodovi koji su u velikom ne-srazmjeru s društvenim normama, poput reda, rada, odgovornosti. U funkcionalnoj integraciji kao problem se uočava nestanak starih tradicionalnih 'romskih' zanata kao što su sakupljači perja, koritari, kovači, gatare i slični. Nameće se potreba obrazovanja kao neophodnog činioca integracije ove populacije u društvo. Od onih činitelja koji pozitivno utječu na romsku integraciju, mogu se navesti: prilagodljivost i želja Roma za integracijom, iskustva suživota s drugim nacionalnim zajednicama u Hrvatskoj, državna politika RH *Desetljeće za uključivanje Roma 2005-2015*, sve veće sudjelovanje Roma u obrazovnom sustavu, uključivanje Roma u proizvodnu i radnu sferu, institucionalna rješenja nacionalnomanjinske problematike u RH. Prepreke integraciji su još uvijek brojne i teško rješive kao što su vrlo slabo obrazovanje romske populacije, nedostatak resursa za proizvodnju, neracionalni odnos prema ekonomskoj sferi, predrasude ne-Roma prema Romima kao etničkoj grupi, gospodarska kriza u Hrvatskoj, slaba politička i kulturna uključenost Roma u hrvatsko društvo.¹² Problem integracije Srba u hrvatsko društvo proizlazi uglavnom iz ratnog nasljeđa i odnosi se najvećim dijelom na hrvatsko Podunavlje. U slučaju Srba, normativna integracija uključuje sjećanje na status u bivšem poretku i državi, korištenje ćirilice u školi, normativna određenja iz kojih je proizlazio njihov status, dok na razini funkcionalne integracije, problem se javlja kod zapošljavanja i uključivanja povratnika u lokalne zajednice nakon rata. Od afirmativnih činilaca integracije Srba u Hrvatsku izdvajamo: egzistiranje prijeratnog suživota, enklave suživota u (sub)ratnim zonama, institucionalni okvir u Hrvatskoj (Ustav RH, Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina i drugi 'manjinski' zakoni), povratak Srba u RH, obnova kuća na bivšim ratnim prostorima, ulazak Hrvatske u EU. Inhibirajući činioci pritom su sljedeći: različita 'nacionalna' interpretacija novije povijesti (Drugi svjetski rat, ratni sukobi 1991-1995), teška stradanja stanovništva, velika materijalna razaranja, destrukcija mreže primarnih socijalnih odnosa (hrvatsko-srpsko susjedstvo, prijateljstvo i sl), etnocentrizam, politička instrumentalizacija ratnih posljedica, nerazvijenost bivših ratnih prostora, gospodarska kriza u RH.¹³ Pitanja *identiteta* zaokupljaju u ovo vrijeme tekuće modernosti¹⁴ mnoštvo aktera na globalnoj svjetskoj sceni. Društveni autsajderi, kakve su dobrim dijelom nacionalne i etničke manjine, tim više su zaokupljene vlastitim identitetom. Tek u pregovaranju između sebe i drugih ljudi, saznajemo tko smo i što smo. Vrijedi to svakako i za kolektivne identitete, kao što su klasni, rasni, etnički, vjerski, regionalni i drugi. Da bi nacionalne manjine opstale u jednom društvu na duže vrijeme, neophodna je samosvijest, jaka identifikacija s vlastitim kolektivom i kontinuirano djelovanje na jačanju vlastitog identiteta. Najveća brana asimilaciji i važna pretpostavka integracije je izgradnja i afirmacija identiteta nacionalnih i etničkih zajednica.

12 Dragutin Babić, *Nacionalne manjine u Hrvatskoj. Sociološka perspektiva*, Zagreb 2015.

13 Isto.

14 Zygmunt Bauman, *Tekuća modernost*, Zagreb 2011.

Nacionalnomanjinski identiteti i politički poredak – jednopartijski sustav i socijalistička ideologija kroz školstvo nacionalnih manjina (1946-1951)

Još u vrijeme Drugoga svjetskog rata, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a i Trećem zasjedanju ZAVNOH-a, utvrđena su načelno i prava nacionalnih manjina. Prvi ustav Jugoslavije iz 1946. osiguravao je ravnopravnost s obzirom na narodnost, rasu i vjeroispovijest. U okviru odredbi iz ustava bilo je garantirano pravo na zaštitu kulturnog razvoja i upotrebu jezika. Zato je od 1948. u Ministarstvu prosvjete postojao Odsjek za manjinske škole koji je vodio brigu o radu manjinskih škola. Manjinske osnovne škole su, prema pisanju Katarine Spehnjak, „formirane u naseljima u kojima je postojalo najmanje 20 polaznika, a u mjestu nije postojala druga škola“. Ako je druga škola postojala, onda se formiralo manjinsko odjeljenje. Upis u takve škole izvršavao se na zahtjev roditelja, a nastavnička primanja bila su osigurana, kao i u drugim školama, preko državnog proračuna. Nastava u manjinskim školama odvijala se na materinjem jeziku (11 sati tjedno), a od trećeg razreda se uz materinji jezik (4 sata tjedno) učio po tri sata tjedno i službeni, hrvatski jezik. Uz materinji jezik, u školama se predavalo i povijesno i zemljopisno manjinsko gradivo (učilo se dva sata jugoslavenske povijesti, a po jedan sat nacionalne povijesti, te tri sata zemljopisnog gradiva Jugoslavije i jedan sat nacionalnog zemljopisnog gradiva). Učitelji i nastavnici, kako piše Katarina Spehnjak, bili su pripadnici određene manjine i jugoslavenski državljani. U školskoj godini 1945/1946. manjinske škole su imale češka, slovačka, mađarska i talijanska manjina.¹⁵ Manjinske škole su se u tom periodu susretale s velikim brojem problema. Postojao je veliki problem oko nastavnog programa za manjinske škole. Do 1948. postojale su tek dvije knjige na talijanskom jeziku za osnovne škole, dok su Mađari radili po knjigama na mađarskom za učenike iz Vojvodine, a Slovaci i Česi po udžbenicima iz svojih matičnih zemalja. Već godine 1948. na području Hrvatske bilo je 50 osnovnih manjinskih škola s 4.718 učenika u 164 razreda, a na njima je podučavalo 125 učitelja.¹⁶

15 Česi su imali svoje škole u naseljima oko Daruvara (Končanica, Otkopi, Daruvar, Brestovac, Dežanovac, Gornji Daruvar, Doljani, Golubinjak, Sredani), u naseljima oko Grubišnog Polja (Grubišno Polje, Ivanovo Selo, Mali Zdenci i Veliki Zdenci), u naseljima oko Garešnice (Hercegovac i Hrastovac), u naseljima kod Požege (Tominovci, Kaptol) i u naselju Prekopakra kod Pakraca. Slovaci su imali škole u naseljima oko Našica (Našice, Našički Markovac, Jelisavac), u Iloku i u Lipovljanima. Mađari su svoje škole imali u naseljima oko Belog Manastira (Beli Manastir, Bilje, Novi Bezdani, Kopačevo, Batina, Draž, Kotlina, Podolje, Karanac, Kneževi Vinogradi, Darda, Vardarac, Suza, Zmajevac), i u naseljima oko Osijeka (Retfala, Laslovo, Hraštin). Talijanske osnovne škole radile su, osim u Istri, na Cresu, Lošinju i u Rijeci, u Zadru i na Krku. Katarina Spehnjak, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945-1952*, Zagreb 2002, 184-186.

16 Najveći broj talijanskih manjinskih škola bio je na području Poreča (9), potom u Rijeci (8), na području kotara Pula (7), u bužetskom kotaru (6), na Lošinju (5), u Labinu (4), u Pazinu i u Opatiji po tri, u gradu Puli dvije te na Krku i u Zadru po jedna. U dvije gimnazije (Rovinj i Rijeka) bilo je 809 učenika u 33 razreda s 40 nastavnika. U Učiteljskoj talijanskoj školi u Rijeci bila su 72 učenika u četiri razreda. Česi su imali 1948. godine 17 četverogodišnjih škola s 1.009 učenika i 20 učitelja. Slovaci su imali tri škole (u Našicama, Iloku i Lipovljanima) s 227 učenika i 5 učitelja, a u 12 osnovnih škola na

Školstvo pojedinih nacionalnih manjina u periodu između 1945. i 1950.

a) Talijani

Talijani u Jugoslaviji nisu bili u mnogo boljem položaju od Nijemaca. Zločini partizana nad Talijanima započeli su 1943. godine, oko dva mjeseca prije kapitulacije Italije. U rujnu 1943. masovno su hapšeni fašisti, ali i potpuno nedužni ljudi. Mnogi su ubijani i bez presuda te su bacani u kraške jame (fojbe). Sličan obrazac se ponovio i u svibnju 1945. kada je u nekoliko desetaka kraških jama na području hrvatskog dijela Istre bačen veliki broj Talijana.¹⁷ Nakon rata je uslijedio masovan egzodus Talijana s područja Istre. Italija je sa silama pobjednicama potpisala sporazum u Parizu 1947. kojim je potvrđeno da se predratni talijanski teritoriji u Dalmaciji, Rijeci i kvarnerski otoci te veći dio Istre pripajaju Jugoslaviji. Sporni su ostali Trst sa zaleđem, Koper i sjeverozapadni dio Istre (Buje i okolica). Tada je osnovan Slobodni Teritorij Trsta, a područje je podijeljeno na Zonu A i Zonu B. Tijekom čitavog perioda između 1945. i 1956. bilo je prisutno masovno iseljavanje Talijana iz Istre.¹⁸ Najveći broj arhivskih podataka sačuvan je o talijanskim školama, vrlo vjerojatno zbog toga što su bile najbrojnije u poslijeratnoj Jugoslaviji.

Da su poslijeratne godine bile posebno teške za talijansku djecu i nastavnike svjedoči i zaključni izvještaj talijanskih osnovnih i srednjih škola za 1946/1947. godinu.¹⁹

---

mađarskom jeziku bilo je 1.004 djece i 20 učitelja. Godine 1949. obnovljen je rad rusinskih škola u Petrovcima i Mikluševcima. Većina podataka preuzeta je iz knjige Katarina Spehnhjak, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945-1952*, Zagreb 2002, 184-186, a ostatak podataka iz Hrvatskog državnog arhiva (dalje HDA), fonda Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske (dalje MPRO), kutija 6, 7)

- 17 Prema rezultatima istraživanja koja nisu konačna, broj osoba koje su izgubile život u periodu od 1943. do 1945. iznosi između 4.000 i 6.000 ljudi, iako ima i većih procjena. Iako se službeno zastupao obrazac *fratelanze*, godine 1945. razočarali su se i komunisti, pripadnici talijanske nacionalne manjine iz Hrvatske u novoj državi. To jasno pokazuje jedan događaj iz Rovinja koji se zbio 31. svibnja 1945. Rovinj je za razliku od ostalih istarskih gradova imao jaku komunističku organizaciju. Miting koji je trebao slaviti komunizam u Rovinju pretvorio se u protest rovinjskih Talijana izazvan događajima nacionalne neravnopravnosti. Povod je bio novačenje rovinjskih mladića u Jugoslavensku armiju i činjenica da su se okupljenima na mitingu vlastodršci obratili na hrvatskom jeziku, a prevoditelji nisu bili prisutni. (Darko Dukovski, „Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945-1956“ u: *Časopis za suvremenu povijest*, 33 (3), 2001, 646-647)
- 18 Iz Istre je, prema izračunima Darka Dukovskog, između 1945. i 1961. godine iselilo 143.739 stanovnika. Postotak iseljenih iz većih gradova iznosio je između 80 i 99% stanovništva. Pariškim mirovnim sporazumom omogućeno je talijanskom stanovništvu u Istri optiranje, tj. pravo izbora između jugoslavenskog državljanstva i ostanka ili zadržavanja talijanskog državljanstva i odlaska u Italiju. Prema izvorima hrvatskih službi unutarnjih poslova, temeljem te odredbe iselilo se iz Hrvatske krajem četrdesetih i početkom pedesetih oko 156.000 optanata. O broju iseljenika postoje različite procjene. U Italiji se najčešće govori o 350.000 iseljenika, a hrvatska demografska istraživanja pokazuju da ih je moglo biti između 220.000 i 250.000, odnosno 188.000 s područja koja su pripadala Hrvatskoj. (Marino Manin, *Istra na naskrižju, O povijesti migracija pučanstva Istre*, Zagreb 2010, 126-140; Žerjavić, *Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre*, 631-655; Dukovski, *Egzodus*, 633-667).
- 19 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Zaključni izvještaj talijanskih osnovnih i srednjih škola za 1946/1947. godinu.

Naime, u tom izvješću stoji kako su zbog odcjepljenja od Italije i pripojenja Jugoslaviji „brojne talijanske obitelji, ali i talijanski nastavnici iznenada ostavili školu da se upute u Italiju, te su takvim postupkom negativno utjecali na školu“. U izvješću stoji i to da se u početku, odmah nakon završetka rata kod nastavnika „mogla primijetiti neka neizvjesnost, hladnoća kod predavanja, pomanjkanje poleta i oduševljenja“, očito zbog situacije koja se promijenila nakon 25 godina djelovanja pod fašističkom Italijom. Neizvjesna situacija nakon Drugoga svjetskog rata na području Istre i Rijeke sigurno nije davala poleta za rad talijanskim učiteljima koji su uglavnom radili od vremena prije rata. U vrijeme fašističke Italije u istarskim, zadarskim, otočkim i riječkim školama također nije bilo uopće poduke na hrvatskom jeziku, pa je ta poduka uvedena nakon Drugoga svjetskog rata budući da talijanski đaci uglavnom nisu govorili hrvatski. U nastavnoj godini 1949/1950. vidljivo je da je talijanski jezik bio najzastupljeniji predmet. U odnosu na hrvatski koji su učenici slušali pet, četiri, a u šestom razredu i tri sata tjedno, talijanski su slušali šest ili pet sati tjedno od prvog razreda.²⁰ Zanimljiv je izvještaj o prisustvovanju diplomskom ispitu u talijanskoj učiteljskoj školi na Rijeci gdje je podnositelj izvještaja Eros Sequi napisao kako je nivo znanja iz hrvatskog jezika „vrlo nizak, te se u nastavi tog jezika razgovor i čitanje svodili na najelementarnije stvari“.²¹ Nedostatak udžbenika bio je također problem, pa je početkom školske godine 1946. postojala tek početnica za talijanski jezik za prvi razred, a za povijest su upotrijebljene dvije ruske knjige. U kasnijem periodu je predviđeno korištenje i drugih udžbenika, a u pripremi za prijevod na talijanski jezik nalazile su se knjige poput *Teorija evolucije* Dolenca, *Povijest naroda Jugoslavije* A. Babića, *Zemljopis FNRJ* Sokolovića, *Zbirka matematičkih primjera za niže razrede* i *Antologija iz talijanske književnosti*. Učeniци su, koliko je vidljivo je različitih izvještaja, nosili još uvijek fašističke udžbenike u školu, očito zbog nedostatka novih. Jedan od većih problema bio je nastavni kadar, odnosno kronični manjak nastavnika koji bi mogli i željeli raditi u talijanskim školama. Iz izvještaja s diplomskog ispita u učiteljskoj školi vidljivo je da se polovica kandidata odlučila za optiranje u Italiju i da je stoga za rad na talijanskim osnovnim školama u Rijeci i u Istri ostalo njih „jedva petero“, a trebalo ih je u školskoj godini 1948/1949. najmanje pedeset.²² Pojedini inspektori su predlagali da se hrvatski učitelji pošalju na talijanske škole zbog deficita talijanskih učitelja, ali je na kraju zaključeno da to ne bi željeli ni hrvatski učitelji, ni talijanski učitelji.²³ Deficitarnost stručnih nastavnika bila je evidentna na području čitave Hrvatske. Prema statističkim podacima koje su donijeli inspektori, u talijanskim školama je 1948. bilo zaposleno 148 prosvjetnih radnika, od čega ih je optiralo za Italiju do kraja školske godine 1947/1948. njih 49. Predviđeno je

20 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Tabella delle distribuzione delle materie per anno scolastico 1949/1950.

21 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj Erosa Sequija o stanju u talijanskim školama.

22 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj s diplomskog ispita u Učiteljskoj školi u Rijeci.

23 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o stanju talijanskih škola na području GNO Opatija, 18. lipnja 1948.

bilo da će optirati još 60 nastavnika te da će u novoj školskoj godini 1948/1949 biti potrebno najmanje 60 do 70 novih učitelja.²⁴ Problemi koji su se javljali bili su i redovitost pohađanja škola. Prilikom posjeta inspektora Nikole Bosanca talijanskoj školi u Šišanu svega 31 od 56 učenika bili su prisutni na nastavi. Dakako, u većim gradovima, poput Pule, Rijeke, Rovinja ili Poreča pohađanje nastave bilo je znatno bolje. Nepohađanju nastave svakako su pridonijele i nastavne metode koje su učitelji primjenjivali poput „magarećih klupa“ ili šiba, ali, sasvim sigurno, i činjenica da su učenici bili preopterećeni radovima na imanju, odnosno bili su potrebniji na svojim seoskim gospodarstvima nego u školi.²⁵ Inspektor Bosanac zamjerio je pojedinim školama što u razredima na zidovima „više križevi“ te „Titove slike bez okvira“ (Vodnjan), a još je gore bilo što na pojedinim školama „nema parola na zidovima ili zidnih novina“. Učitelje je nova vlast željela obrazovati zato da bi ih politički usmjerila i osvijestila o novonastalom političkom stanju. Tako su učitelji iz riječke talijanske gimnazije slani na politički tečaj u vrijeme zimskih praznika 1948/1949. „Nismo mogli opaziti negativne primjere ili primjere neprijateljskog stava kod nastavnika, nego više neznanje i još nedovoljno određeni revolucionarni stav (npr. u ispravljanju pismenih zadaća iz tal. jezika još uvijek vlada neka ‘objektivnost’)“. Eros Sequi je napisao izvještaj o idejno-političkom kursu za nastavnike i zaključio da su „uglavnom svi dobro reagirali na takav kurs, ali da još nisu obračunali sa svojim idealističkim i religioznim shvaćanjima“.²⁶ U izvještaju o stanju talijanskih škola na području Cresa i Lošinja vidljivo je da nakon završetka rata nitko nije obišao talijanske škole i dao im bilo kakve upute o tome na koji način bi učitelji i profesori trebali predavati u novonastaloj situaciji. Prema izvještaju koji je podnesen iz Malog Lošinja za godinu 1948/1949. zaključeno je kako je odnos hrvatske i talijanske djece „vrlo pravilan i u duhu bratstva i jedinstva što je postignuto zalaganjem nastavnika u zadnje vrijeme, dok se o tom ranije nije moglo pravilno izraziti“.²⁷ Evidentno je da odnosi između Talijana i Hrvata kako na otocima, tako i u Rijeci i na području Istre, nakon Drugoga svjetskog rata nisu bili idilični. Neke su škole zbog broja optanata trebale biti zatvorene. Takva je situacija bila na području Nerezina na Malom Lošinju gdje je oko 50% roditelja djece koja su pohađala talijansku školu optiralo, pa je odlučeno

24 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Podaci o talijanskim školama na području grada Rijeke, 18. lipnja 1948.

25 Inspektori su posebno zamjerali učiteljima koji su optirali, odnosno koji su se odlučili za seljenje u Italiju, pa su takve učitelje vrlo loše opisivali. Isticali su njihove loše didaktičke metode, odnosno da koriste samo verbalizam u nastavi te njihove metode rada s djecom (uče djecu napamet, učenici odgovaraju tiho, kod učenika se osjeća strah ili slično). Također su ih kritizirali ukoliko su bili vjernici ili ako su javno isticali da odlaze u Italiju. (HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o radu talijanske osnovne škole u Pazinu i Motovunu 7. lipnja 1948) Osim toga isticano je i najviše zamjereno da učitelji talijanske nacionalnosti nisu mogli „shvatiti novu Jugoslaviju i da su rijetki iskreni prijatelji nove Jugoslavije“. (HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o sedmogodišnjim manjinskim školama u NRH)

26 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o idejno-političkom kursu za prosvjetne radnike iz talijanskih manjinskih škola, 7. veljače 1949.

27 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o radu škole u Malom Lošinju.

da će se škola od 1950. godine zatvoriti, a preostalu djecu, kojoj su roditelji uglavnom govorili hrvatskim jezikom, trebalo je prebaciti u hrvatsku školu. Još je mnogo gore bilo u Osoru gdje se pretpostavljalo da će u školskoj godini 1948/1949. biti čak 80-90% onih koji će optirati tako da se smatralo da će ostati tek desetak djece u čitavoj školi. Slično je bilo i u Velom Lošinju gdje se smatralo da će optirati oko 60% roditelja.²⁸ Ni u Istri nije bilo mnogo bolje. Ondje je samo na porečkom području bilo predviđeno da će optirati čak 3.000 ljudi, odnosno 70% talijanskog stanovništva, a razmjerno tome i 70% učenika talijanskih škola.²⁹ Zbog broja optanata zatvarao se veći broj škola, pa su djeca koja bi preostala slana u hrvatske škole ili u talijanske škole u druga naselja. Jugoslavenske vlasti smatrale su da su Talijani koji su se odlučili za optiranje bili „nosioci klica nediscipline i političke pasivnosti i apatije“.³⁰ Vidljivo je da su inspektori davali i opće preporuke za manjinske škole, osobito talijanske. Tako su zaključili da se „u budućnosti broj srednjih škola s talijanskim nastavnim jezikom ne će povećavati. ... U neke sadašnje sedmogodišnje i srednje škole s talijanskim nastavnim jezikom polaze i djeca hrvatskog porijekla, pa će dobar dio te djece preći vjerojatno u hrvatske škole, kada malo bolje nauči hrvatski jezik. Na taj će način neke škole s talijanskim nastavnim jezikom izumrijeti“. Inspektori su smatrali da bi sve učenike viših razreda gimnazije iz Istre trebalo smjestiti u Rovinj, a one iz Rijeke i okolice u Rijeku.³¹

b) Česi, Slovaci, Rusini

Za razliku od Talijana, koje su inspektori uglavnom kritizirali zbog odnosa prema novonastaloj situaciji, odnosno priključenja Istre i dijelova Hrvatskog primorja i Zadra Jugoslaviji, odnos češke i slovačke nacionalne manjine bio je ispravan prema novoj vlasti. U vrijeme Drugoga svjetskog rata Česi i Slovaci su masovno pristajali uz partizane.³² I dvije države, Čehoslovačka i Jugoslavija neposredno nakon Drugoga svjetskog rata razvijaju dobre odnose. Ugovor o prijateljstvu između dvije zemlje potpisan je 1946. godine u Beogradu, a u poslijeratno doba postojala je intenzivna, tradicionalna razmjena učenika i studenata između Čehoslovačke i Jugoslavije. Na sletu Čeha i Slovaka u Daruvaru 1945. godine sudjelovao je Dušan Čalić, koji je ondje izjavio kako su Česi i Slovaci „zaslužili pravo na život u bratstvu, ljubavi i jedinstvu u novoj državi

28 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o radu talijanskih škola na teritoriju kotareva Cres i Lošinj, lipanj 1948.

29 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o pregledu škola kotar Poreč, talijanske škole, 18. lipnja 1948.

30 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o sedmogodišnjim manjinskim školama u NRH.

31 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Izvještaj o sedmogodišnjim manjinskim školama u NRH.

32 Bataljun za Čeha i Slovače, koji je kasnije prerastao u brigadu, dobio je ime *Jan Žižka* i formiran je u selu Cikote na Psunju u svibnju 1943. Nakon Drugoga svjetskog rata Savez Čeha Jugoslavije na sastanku održanom 16. prosinca 1945. isticao je kako je češka manjina, gledano u postocima, dala najveći broj boraca za Titovu vojsku, odnosno da je u partizanima bilo 6.500 jugoslavenskih Čeha, odnosno njih 12,5%, tvrdeći da je njih 2.000 poginulo. (Slobodan Selinić, „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945-1948/9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom“ u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2010, 415).

zahvaljujući brojnim partizanskim žrtvama koje su dali u narodnooslobodilačkom ratu³³. Takav je bio i stav jugoslavenskih vlasti prema Česima i Slovacima. I na lokalnoj razini pojedini kotarski Narodni odbori spominju korektan odnos češke nacionalne manjine prema novoj državi. Povjereništvo za prosvjetu kotarskog Narodnog odbora Kutina spominje u dopisu od 1. veljače 1949. kako je odnos „Čeha prema narodnoj vlasti pravilan, pa predlažu otvaranje češke škole u Ludini gdje ima 25 školskih obveznika iz redova češke nacionalne manjine“.³⁴ Pri Ministarstvu prosvjete postojalo je i posebno čehoslovačko manjinsko odjeljenje. Ovo je odjeljenje u periodu neposredno nakon rata imalo niz zadataka zato da bi se nastava u manjinskim školama češke i slovačke nacionalne manjine podigla na višu raznu. Tako su neki od zadataka bili formiranje čitalačkih grupa u većim češkim naseljima poput Kaptola, Končanice i Ivanovog Sela, uređivanje usmenih novina, organiziranje diletantskih grupa u Daruvaru, Dežanovcu, Končanici, Kaptolu i Ivanovom Selu, organiziranje folklornih grupa u Iloku, Daruvaru, Končanici i Ivanovom Selu i organizacija predavanja. Zadaci odjeljenja su također bili organizacija suradnje učitelja u *Jednoti* i organizacija suradnje u *Detskom kutku* te pionirskoj i omladinskoj štampi. Osim toga, koliko se čini, čehoslovačko manjinsko odjeljenje trebalo je kontrolirati i rusinske osnovne škole u Mikluševcima i Petrovcima.³⁵ Evidentno je da je rad čeških osnovnih škola bio otežan. U slavonskim mjestima, u kojima su škole postojale, uvjeti u objektima bili su vrlo loši. U školi u Tominovcu na školskoj zgradi nije bilo svih stakala kada je školu posjetio inspektor, dok je škola u Kaptolu bila dobro opremljena, a učitelj se prema djeci odnosio „poput oca“. Slovačka škola u Iloku bila je neuređena iznutra i izvana, a u obližnjem Radošu gdje je slovačka narodna škola uspostavljena 1947/1948,³⁶ učiteljica je napustila svoje radno mjesto, a nova učiteljica je bila teško bolesna. U školi u Iloku inspektor naglašava kako je znanje hrvatskog jezika na vrlo niskom nivou te kako je zbog toga i učenicima i učiteljima teško.³⁷ Uz školu u Iloku djelovala je i škola u Lipovljanima od 1946, a 1957. ukinuto je učenje slovačkog jezika u Lipovljanima.³⁸ Iz dokumenata je vidljivo, kao i kod talijanskih škola, da je u to vrijeme bio veliki nedostatak učitelja češke i slovačke narodnosti te da je Ministarstvo prosvjete NRH pozivalo Ministarstvo prosvjete BIH da uputi

33 Selinić, *Česi i Slovaci*, 417.

34 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Ostale manjinske škole, kutija 7, Podatci o učenicima češke i slovačke narodnosti, Kutina 1. veljače 1949.

35 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Češke manjinske škole, kutija 7, Plana rada čehoslovačkog manjinskog odjeljenja.

36 Andrej Kuric, Jarmila Mudroch, *Slováci v Radoši a slovenská škola v Radoši*, Našice, Radoš 2011, 64.

37 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Češke manjinske škole, kutija 7, Izvještaj o pregledu čehoslovačkih manjinskih škola, 2. prosinca 1948. Zanimljivo je da su rusinska djeca nešto bolje vladala hrvatskim jezikom od slovačke djece, ali je i njima trebalo, prilikom objašnjavanja novog gradiva objašnjavati na rusinskom jeziku. (Izvještaj o pregledu rusinskih manjinskih škola u Petrovcima i Mikluševcima, 20. veljače 1949)

38 L'ubica Bartalska, Mojmir Benža, Peter Slavkovsky, Rastislava Stolična, *Narodna kultura Slovaka u Hrvatskoj*, Našice 2002, 105.

učitelje češke i slovačke narodnosti na češke i slovačke osnovne škole u Hrvatsku.³⁹ Kao dodatni problemi koji se javljaju na češkim i slovačkim školama u kotarevima Daruvar i Novska bili su loši učiteljski stanovi koji su posebno zapušteni bili u naselju Brestovac i nedostatak petroleja u svim školama, a osobito u Končanici.⁴⁰ Učitelji su bili prilično siromašni, a često su stanovali u seljačkim obiteljima, kao na primjer u Gornjim Sredanima. Učenici su uglavnom pohađali nastavu, iako je bilo slabije pohađanje u vrijeme proljetnih radova.⁴¹ U Končanici, gdje dvije učenice nisu pohađale nastavu, roditelji su dobili kaznu od 500 dinara ili 10 dana rada u šumi.⁴² Poneke su škole bile obnavljane, pa i ponovno građene, poput škole u Ivanovom Selu. U izgradnji tih škola u poslijeratnim godinama sudjelovali su uvelike i sami učitelji, kao na primjer učitelj Kysela u školi u Ivanovu Selu.⁴³ O nedostatku knjižnične građe u školama govori podatak da je u češkoj školi u Pavlovcu bilo svega 25 komada knjiga (i 11 stalnih čitača!), a da je iz škole u Hercegovcu otpisano čak 250 knjiga koje su očito, za ono doba bile nepodesne. U Iloku je knjižnica brojila 218 svezaka što zabavne, što poučne što političke građe, a broj čitatelja je iznosio 65.⁴⁴ Svaki je učitelj imao obavezu prema Ministarstvu da organizira školsku knjižnicu, da održava javna predavanja (izvan nastave), da organizira čitalačke kružoke, da osnuje folklorne skupine, da organizira glazbene kružoke, da organizira priredbe i da osnuje fiskalturno društvo.⁴⁵ Kod rusinskih škola u Petrovcima i Mikluševcima najveći problem je predstavljao nedostatak udžbenika na materinjem jeziku.⁴⁶ Ipak, školska knjižnica u Petrovcima bila je vrlo dobro opskrbljena, pa je tako ondje bilo čak 261 knjiga, od čega 15 na rusinskom jeziku.⁴⁷ Iz školske spomenice u Petrovcima saznajemo ono što su u tim poslijeratnim godinama doživjele učiteljice Vasilija Zidarić i Vira Beserminji: „Došla sam kad je selo još mirisalo po ratu, u vrijeme siromaštva kad je škola bila porušena i kad smo na vrata i prozore stavljali daske da djeci ne bi bilo hladno. Došla sam još u vrijeme analfabetskih tečajeva, kad je lampa gorjela samo kad je bilo petroleja...”⁴⁸ Nastava na rusinskom jeziku započela je 1949/1950.

39 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Češke manjinske škole, kutija 7, Poziv Ministarstvu prosvjete BIH iz 1948.

40 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Češke manjinske škole, kutija 7, Izvješće o opskrbi učitelja 1948.

41 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Češke manjinske škole, kutija 7, Izvještaj o pregledu čeških i slovačkih manjinskih škola u kotarevima Daruvar i Novska u vremenskom razdoblju od 23.IX do 4. X. 1948.

42 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Češke manjinske škole, kutija 7, Izvještaj o pregledu čeških manjinskih škola.

43 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Češke manjinske škole, kutija 7, Izvještaj o pregledu čeških manjinskih škola, 10. studeni 1948.

44 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Slovačke manjinske škole, kutija 7, Izvještaj o školskom namještaju, nastavnim sredstvima i zbirkama.

45 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Češke manjinske škole, kutija 7, 27994/1949.

46 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Rusinske manjinske škole, Izvještaj o pregledu rusinskih manjinskih škola u Petrovcima i Mikluševcima, 11. veljače 1949.

47 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, Rusinske manjinske škole, Narodna osnovna škola Petrovci, Izvještaj o inventaru, 20. veljače 1949.

48 Vidi više o tome u: Školska spomenica Petrovci.

c) Mađari

Odlazak pripadnika mađarske nacionalne manjine u Mađarsku bio je posebno učestao za vrijeme Drugoga svjetskog rata, nakon 1944. godine.⁴⁹ Odluka prema kojoj muškarci između 16 i 50 ne smiju iseliti bila je ključna pri odluci o iseljavanju. Ipak, iseljavanje Mađara nije bilo tako drastično kao što je to bio slučaj s Nijemcima ili Talijanima. Štoviše, tko god je od pripadnika njemačke nacionalne manjine bio u nacionalno mješovitom braku s pripadnikom/pripadnicom mađarske nacionalne manjine imao je mogućnost ostanka na području Jugoslavije. Posebno u Baranji, Nijemci su se nakon Drugoga svjetskog rata najčešće izjašnjavali kao Mađari. U Baranji i istočnoj Slavoniji djelovale su brojne mađarske manjinske škole, ali mađarskih škola u zapadnoj Slavoniji u poslijeratnom periodu nije bilo. Iako su stanovnici tamošnjih naselja to željeli, škole nisu bile osnivane ili su bile vrlo slabo organizirane. O tome govore brojni dopisi iz raznih dijelova okolice Bjelovara i Grubišnog Polja. „U Pupelici Mađari veoma slabo znaju čitati mađarski. Kod nas nikad nije bilo mađarske škole i nema je niti sada.“⁵⁰ Ni u Grbavcu nije drugačije. Ondje pišu kako nemaju „mađarske škole, ni učitelja nemamo, mađarske novine još niti u jednom primjerku nisu dospjele u naš kotar“.⁵¹ U Istočnoj Slavoniji u školi u Vladisavcima postojalo je manjinsko odjeljenje koje je polazilo svega 36 od oko 70 učenika jer je „netko od mještana ubacio parolu da mađarsko odjeljenje ne daje ista prava i mogućnosti za polazak na daljnje školovanje, pa je to jedan od razloga malog broja učenika u mađarskom odjeljenju“.⁵² Učitelji u mađarskim školama

49 Naime, koliko je vidljivo, najveći dio Mađara nije želio sudjelovati u partizanskim jedinicama i stoga su se iseljavali ili bili prisilno iseljavani u Mađarsku. Mađari su pokušavali na sve načine izbjeći novačenje u partizanske redove, kao i u bilo koju drugu vojsku smatrajući da rat koji se vodi nije njihov, pa su bili spremni dati i veće količine hrane partizanskoj vojsci samo da ne budu mobilizirani. Mobilizacija Mađara od strane partizana bila je poduzeta u mađarski bataljun *Šandor Petőfi*, ali bez većeg uspjeha. OZNA za zagrebačku oblast obavještava II. odsjek OZNE za Hrvatsku kako je u okruzima Moslavina i Bjelovar među Mađarima nastaje organizacija za seljenje u Mađarsku. „Mi smo s brigadom preuzeli organizaciju tog iseljavanja. Koji Mađari imaju nekog u partizanima, tima ne dozvoljavamo seljenje iz razloga, što bismo im morali dati i njihov imetak, kojeg bi Švabe opljačkali i upotrijebili za rat, no oni koji imaju nekoga u neprijateljskoj vojsci proglašuju se narodnim neprijateljima i iseljava ih se bez razlike da li oni hoće ili ne. Svi muškarci koji spadaju u posljednju skupinu i sposobni su za vojsku bit će upućeni u koncentracijske logore. Oni koji ne podržavaju nijednu od navedenih strana mogu da sele, ostavljajući imetak, a muškarci idu u logor; oni, koji od takvih ne će da sele, moraju poslati sposobne muškarce u NOV-u.“ (Martina Grahek-Ravančić, „Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar“ u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 2012, 47).

50 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, kutija 7, Mađarska nacionalna manjina, Izvodi iz pisama koje su Kulturnom savezu Mađara FNRJ stizala iz Hrvatske a koje se odnose na problem mađarske manjine u NRH.

51 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, kutija 7, Mađarska nacionalna manjina, Izvodi iz pisama koje su Kulturnom savezu Mađara FNRJ stizala iz Hrvatske a koje se odnose na problem mađarske manjine u NRH.

52 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, kutija 7, Mađarska nacionalna manjina, Izvješće o radu mađarskih odjeljenja na teritoriju kotare Osijek u razdoblju od 21. travnja 1950. do 30. travnja 1950. (izradio Josip Krleža).

u Baranji susretali su se u poslijeratnom periodu s velikim problemom neopskrbljenosti. U kotaru Beli Manastir neopskrbljenost je, prema izvještajima inspektora Krleže, 1949. bila opća, pa je zamalo zavladao glad. Iako su učitelji posjedovali zemljišta koja im je dala država, ipak zemlju nisu stizali obrađivati. Tako je učitelj u Lugu posjedovao veliku količinu zemlje, ali je nije stizao uslijed školskih obaveza obrađivati, pa mu je ona predstavljala veliki teret.⁵³ Iz statističkih podataka moguće je očitati kako su Mađari u školskoj godini 1945/1946. imali manjinska odjeljenja u 11 škola, a u 10 škola sva su odjeljenja bila na mađarskom jeziku.

Valja spomenuti i pokušaj osnivanja slovenske škole u Zagrebu 1946. godine, koja nije zaživjela. Naime, prema podacima Slovenskog doma iz Zagreba, u gradu je tada bilo 593 djece kojima su roditelji ili jedan roditelj bili Slovenci. Budući da su učenici bili rasuti po čitavom gradu, odlučeno je da se u školskoj godini 1946/1947. ne otvori škola.⁵⁴

Broj učenika u manjinskim školama u školskoj godini 1948/1949.⁵⁵

Naselje u kojem se nalazi škola, vrsta škola i manjina	Broj učenika
Pula – Centro, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	469 (stanje 1. siječnja 1949)
Pula – Šijana, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	176 (stanje 1. siječnja 1949)
Pula – Veruda, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	112 (stanje 1. siječnja 1949)
Galižana, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	88 (stanje 1. siječnja 1949)
Fažana, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	32 (stanje 1. siječnja 1949)
Bale, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	105 (stanje 1. siječnja 1949)
Šišan, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	48 (stanje 1. siječnja 1949)
Veli Lošinj, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	37 (stanje 1. siječnja 1949)
Nerezine, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	44 (stanje 1. siječnja 1949)
Motovun, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	104 (stanje 1. siječnja 1949)
Višnjani, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	164 (stanje 1. siječnja 1949)
Vrsar, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	53 (stanje 1. siječnja 1949)
Vižinada, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	88 (stanje 1. siječnja 1949)
Sveti Lovreč, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	38 (stanje 1. siječnja 1949)
Funtana, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	43 (stanje 1. siječnja 1949)
Tar, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	78 (stanje 1. siječnja 1949)
Labinci, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	54 (stanje 1. siječnja 1949)
Podlabin, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	77 (stanje 1. siječnja 1949)
Raša, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	97 (stanje 1. siječnja 1949)

53 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.8, kutija 7, Mađarska nacionalna manjina, Izvještaj o pregledu škola na području kotara Beli Manastir i Osijek 1-12. ožujka 1949.

54 Vidi više o tome slučaju u: Filip Škiljan, „Slovenci u Zagrebu i djelovanje društva Slovenski dom u Zagrebu s posebnim osvrtom na pokušaj osnivanja slovenske škole 1946. godine“ u: *Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjine – europski izazovi*, Zagreb 2015, 157-166.

55 HDA, fond 291, MPRO, 2.2.7, kutija 6, Pregled talijanskih osnovnih i srednjih škola na dan 1. siječnja 1949. godine. U odnosu na 1. ožujka 1948. talijanskih škola bilo je manje. Tako u školskoj godini 1948/1949. više nisu radile škole ni manjinska odjeljenja u Završju, Opatrlju, Buzetu, Osoru, na Krku, u Voloskom, u Sovinjaku, Roču, Zrenju i na Brijunima. (Broj škola, odjeljenja, učenika i nastavnika osnovnih manjinskih škola u NR Hrvatskoj na dan 1. ožujka 1948)

Naselje u kojem se nalazi škola, vrsta škola i manjina	Broj učenika
Plomin, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	78 (stanje 1. siječnja 1949)
Rovinj, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	351 (stanje 1. siječnja 1949)
Rijeka – Sveti Nikola, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	159 (stanje 1. siječnja 1949)
Rijeka – Kantrida, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	60 (stanje 1. siječnja 1949)
Rijeka – Kozala, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	113 (stanje 1. siječnja 1949)
Rijeka – Dječja bolnica, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	49 (stanje 1. siječnja 1949)
Rijeka – Centocelle, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	95 (stanje 1. siječnja 1949)
Sveti Vinčenat, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	34 (stanje 1. siječnja 1949)
Rabac, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	17 (stanje 1. siječnja 1949)
Lovran, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	44 (stanje 1. siječnja 1949)
Labin, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	293 (stanje 1. siječnja 1949)
Zadar, osnovna, sedmogodišnja, talijanska	179 (stanje 1. siječnja 1949)
Pula, gimnazija, talijanska	487 (stanje 1. siječnja 1949)
Rijeka, liceo classico, talijanska	147 (stanje 1. siječnja 1949)
Rovinj, gimnazija, talijanska	236 (stanje 1. siječnja 1949)
Rijeka, učiteljska škola, talijanska	51 (stanje 1. siječnja 1949)
Karanac, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	68 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Beli Manastir, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	30 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Kneževi Vinogradi, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	40 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Kotlina, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	100 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Podolje, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	57 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Suza, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	122 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Zmajevac, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	188 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Mirkovac, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	32 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Bilje, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	81 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Kopačevo, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	60 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Kozjak, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	60 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Lug, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	121 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Novi Bezdán, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	87 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Vardarac, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	81 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Darda, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	43 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Draž, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	60 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Laslovo, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	46 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Retfala, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	32 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Korođ, osnovna, sedmogodišnja, mađarska	95 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Hrastin, osnovna, sedmogodišnja, mađarska, (odjeljenje)	36 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Batina, osnovna, sedmogodišnja, mađarska (odjeljenje)	111 (stanje u školskoj godini 1945/1946)
Daruvar, osnovna, sedmogodišnja, češka	82
Končanica, osnovna, sedmogodišnja, češka	140
Otkopi, osnovna, sedmogodišnja, češka	22

Naselje u kojem se nalazi škola, vrsta škola i manjina	Broj učenika
Daruvarski Brestovac, osnovna, sedmogodišnja, češka	106
Gornji Daruvar, osnovna, sedmogodišnja, češka	27
Dežanovac, osnovna, sedmogodišnja, češka	20
Doljani, osnovna, sedmogodišnja, češka	56
Golubinjak, osnovna, sedmogodišnja, češka	44
Gornji Sređani, osnovna, sedmogodišnja, češka	87
Grubišno Polje, osnovna, sedmogodišnja, češka	4
Ivanovo Selo, osnovna, sedmogodišnja, češka	104
Rastovac, osnovna, sedmogodišnja, češka	42
Mali Zdenci, osnovna, sedmogodišnja, češka	25
Pavlovac, osnovna, sedmogodišnja, češka	26
Prekopakra, osnovna, sedmogodišnja, češka	35
Međurić, osnovna, sedmogodišnja, češka	59
Hercegovac, osnovna, sedmogodišnja, češka	49
Veliki Zdenci, osnovna, sedmogodišnja, češka	32
Kaptol, osnovna, sedmogodišnja, češka	45
Tominovci, osnovna, sedmogodišnja, češka	24
Lipovljani, osnovna, sedmogodišnja, slovačka	32
Ilok, osnovna, sedmogodišnja, slovačka	108
Jakšić, osnovna, sedmogodišnja, slovačka	42
Berak, osnovna, četverogodišnja, rusinska ?	3 (stanje u školskoj godini 1949/1950)
Mikluševci, osnovna, četverogodišnja, rusinska	103 (stanje u školskoj godini 1949/1950)
Petrovci, osnovna, četverogodišnja, rusinska	112 (stanje u školskoj godini 1949/1950)
Sotin, osnovna, četverogodišnja, rusinska?	3 (stanje u školskoj godini 1949/1950)

Tablice pokazuju kako je talijanska nacionalna manjina imala najbolje organizirano školstvo, odnosno da je škola ove manjine bilo najviše. Talijani su, za razliku od ostalih nacionalnih manjina imali i srednje škole i gimnazije. Ipak, vidljivo je i da se broj tih škola smanjivao, posebno u periodu kasnih četrdesetih i početkom pedesetih zbog odlaska Talijana iz Jugoslavije. Što se tiče čeških i mađarskih manjinskih škola i odjeljenja, vidljivo je da su Mađari imali najbolje organizirane škole u istočnoj Slavoniji i Baranji, dok u zapadnoj Slavoniji, gdje je Mađara također bilo, nije postojala niti jedna osnovna škola. Mađarske, a i češke škole uglavnom su bile organizirane u naseljima gdje su Mađari, odnosno Česi u tom periodu činili ili većinsko stanovništvo ili su imali značajan postotak u broju stanovnika. Češke su škole očito bile najbolje organizirane u kotarima Daruvar i Grubišno Polje, iako ih je sporadično bilo i na području Pakraca, Garešnice, Kutine i Požege. Što se tiče slovačkih osnovnih škola, one su bile organizirane u naseljima gdje su Slovaci činili većinsko stanovništvo ili gdje su imali značajan postotak u broju stanovnika. Ipak, u naseljima Jelisavac, Josipovac Punitovački i Markovac Našički, gdje su Slovaci činili većinsko stanovništvo, u tome periodu škole nisu funkcionirale. Rusinske škole su funkcionirale od školske godine 1949/1950, ali je očito da su radile samo u dva naselja gdje su Rusini činili većinsko stanovništvo – u Petrovcima i Mikluševcima u kotaru Vukovar.

Odgoj i obrazovanje manjina u kasnom razdoblju socijalizma

U kasnom periodu socijalizma SR Hrvatska pripadnicima narodnosti i dalje jamčila da imaju pravo školovanja na materinjem jeziku. Uz zakone (Ustav SR Hrvatske, član 137), godine 1979. donijet je poseban Zakon o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti⁵⁶ te pet drugih zakona kojima se reguliraju pojedini segmenti odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj – predškolskog, osnovnog i usmjerenog, te pitanje udžbenika i utvrđivanje pedagoškog standarda osnovnog obrazovanja. U SR Hrvatskoj je bio prisutan model dvojezičnog obrazovanja koji se zasnivao na učenju materinjeg jezika i ekstenzivnom učenju drugog jezika (odnosno jezika društvene sredine) i na učenju kulturnih i društvenih sadržaja koji su se dodavali u druge predmete (poput povijesti, zemljopisa, likovne i glazbene kulture). Ukoliko je bilo nemoguće organizirati obrazovanje na materinjem jeziku, moguće je bilo ipak njegovati materinji jezik i kulturu po posebnom programu. Također je bilo predviđeno da manjinske škole ili manjinski razredi surađuju sa školama iz svoje matične zemlje. U SR Hrvatskoj krajem sedamdesetih organiziran je odgoj i obrazovanje na materinjem jeziku za pripadnike mađarske, češke, talijanske, slovačke, rusinske i ukrajinske narodnosti. Romi u to vrijeme nisu imali tu mogućnost zbog nestandardizacije njihova jezika. U kasnim osamdesetima postojali su vrtići za pripadnike talijanske, mađarske, češke i rusinske narodnosti, dok Ukrajinci i Slovaci nisu imali takve mogućnosti. Talijanska narodnost je u osnovnom obrazovanju imala 19 osnovnih škola s 1.646 učenika. Na mađarskom jeziku se odvijala cjelokupna nastava u 13 škola, a nastavu je početkom osamdesetih pohađalo 686 učenika. U četiri se škole nastava izvodila dvojezično, a broj učenika koji su fakultativno učili mađarski jezik kao materinji iznosio je 1.332. Nastava na češkom jeziku odvijala se u pet matičnih i sedam područnih škola s ukupno 564 učenika. Fakultativno njegovanje materinjeg jezika izvodilo se u 19 škola s ukupno 590 polaznika. Slovaci su imali nastavu na slovačkom jeziku samo u jednoj školi s 45 učenika.⁵⁷ Slovačka škola u Iloku funkcionirala je do 1957. godine, kada je administrativno ukinuta. No, i nadalje su slovačka djeca mogla pohađati nastavu od prvog do četvrtog razreda na slovačkom jeziku. Slovačka su djeca u Iloku u višim razredima mogla pohađati slovački jezik kao izborni predmet od 1976/1977.⁵⁸ Nastava fakultativnog njegovanja materinjeg jezika se

56 Od donošenja Ustava 1963. godine koristi se izraz narodnosti, dok je do tog perioda se koristio izraz nacionalna manjina. Namjera je bila da se izbjegne prizvuk podređenih naroda koristeći izraz manjina.

57 Podaci o broju učenika pojedinih narodnosti preuzeti iz: Mirjana Domini, „Hrvatska: Česi, Mađari, Romi (Cigani), Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci“ u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru (hrvatska verzija)*, ur. P. Piskač i M. Domini Zagreb 1990, 100-101.

58 Osim u Iloku, slovačka narodna škola djelovala je i u Radošu od 1947/1948. Prema knjizi Kuric, Mudroch, *Slováci v Radoši*, 66, početkom šezdesetih je bilo sve više djece koja nisu razumjela slovački jezik, pa ih je više padalo razrede. Roditelji s tim nisu bili zadovoljni, pa su tražili od uprave škole da njihova djeca polaze nastavu na hrvatskom jeziku. U školskoj godini 1963/1964. prema zapisima Matične knjige, posebno su upisivana djeca koja su išla na nastavu na slovačkom jeziku, a posebno djeca za nastavu na hrvatskom jeziku.

odvijala krajem osamdesetih godina još u 3 škole osim u Iloku, a nastavu je polazilo 277 učenika. Jedna od tih škola bila je i ona u Josipovcu gdje je od 1977/1978. organizirano fakultativno učenje slovačkog jezika dva sata tjedno.⁵⁹ Na isti način je organizirano učenje slovačkog jezika od 1975/1976. u Markovcu kod Našica⁶⁰ i u Jelisavcu od školske godine 1973/1974.⁶¹ Nakon završene osnovne škole u kojoj su pohađali slovački kao izborni predmet, neki su se učenici odlučivali upisati slovačku gimnaziju u obližnjem Bačkom Petrovcu.⁶² Nastava na rusinskom jeziku u Petrovcima se od školske godine 1949/1950. do školske godine 1959/1960. proširila samo s trećeg razreda na sva četiri razreda. Godine 1962. rusinsku školu u Petrovcima, koja je u to vrijeme jedina rusinska škola u NR Hrvatskoj pohađa 130 djece. Sredinom šezdesetih prestalo je izvođenje nastave na rusinskom jeziku u školi u Petrovcima, a kako stoji u školskoj spomenici čini se da su sami roditelji tražili da djeca pohađaju nastavu na srpsko-hrvatskom jeziku unatoč tome što je od 230 učenika bilo 200 rusinske narodnosti, a od osam prosvjetnih radnika pet su bili Rusini.⁶³ Škola u Mikluševcima imala je rusinski jezik od školske godine 1949/1950. do 1955/1956. Poslije je, kao i u Petrovcima, rusinski jezik uveden kao fakultativan predmet, a škole u Petrovcima i Mikluševcima postale su područne škole, pa se jezik ondje njegovao do četvrtog razreda.⁶⁴ Početkom osamdesetih godina Rusini su imali fakultativnu nastavu njegovanja rusinskog jezika i kulture u četiri škole i takvu su nastavu pohađala 104 učenika. Ukrajinski jezik se kao i rusinski poučavao na četiri škole također fakultativno. Učenje ukrajinskog jezika u osnovnim školama SR Hrvatske započelo je sedamdesetih godina. U 1984/1985. ukrajinski se jezik fakultativno učio u Lipovljanima gdje je bilo obuhvaćeno 45 učenika, u Bebrini kod Slavonskog Broda gdje je bilo obuhvaćeno 11 učenika i u Petrovcima gdje je bilo obuhvaćeno 39 učenika. Problem kod nastavnika ukrajinskog jezika i kulture je u to vrijeme bio taj što niti jedan nastavnik nije bio redovitim školovanjem osposobljen za držanje nastave, već su pripremani na raznim seminarima koje je organizirao Savez Rusina i Ukrajinaca i individualnim radom. Kod ukrajinskog jezika i kulture problem su bili i udžbenici. Početnica za prvi i drugi razred bio je zastarjelo izdanje Svjetlosti iz Sarajeva iz 1957. godine. Tek 1978. izišao je udžbenik za treći i četvrti te peti i šesti razred. Godine 1985. osigurana su sredstva za tiskanje udžbenika za 7. i 8. razred. Koliko se čini, prema pisanju D. Poljak Makaruha, najveći problem je predstavljala nezainteresiranost roditelja za fakultativne satove ukrajinskog jezika što je posebno bilo istaknuto u Vukovaru.⁶⁵

59 Andrej Kuric, *Slovenská osada Josipovec*, Osijek 2006, 13.

60 Bartalska, Benža i sur, *Narodna kultura Slovaka*, 104.

61 Isto, 103.

62 Andrej Kuric, *Slovaci u Iloku*, Ilok 2002, 44-46.

63 Školska spomenica Petrovci.

64 Podaci o rusinskim školama preuzeti su iz: Ljekar, 2009, 235-273.

65 Dubravka Poljak Makaruha, „Neka pitanja odgoja i obrazovanja djece ukrajinske narodnosti u SR Hrvatskoj“ u: *Migracijske teme*, 1 (1) 1986, 71-74.

Osnovne škole na jezicima nacionalnih manjina u kasnom periodu socijalizma⁶⁶

	1951/1952.	1962/1963.	1972/1973.	1982/1983.
Češki	14	12	14	13
Mađarski	28	15	13	14
Slovački	2	1	2	0
Rusinski	2	0	0	1
Talijanski	37	19	22	19

Iz tablice je vrlo jasno vidljivo da se broj talijanskih i mađarskih škola od perioda ranih pedesetih do perioda ranih osamdesetih drastično smanjio s 37 na 19, odnosno sa 28 na 14. To prepolovljivanje broja manjinskih škola ukazuje na odnos koji je država imala prema te dvije manjine. Manjinsko obrazovanje se uspostavlja u skladu s političkim opredjeljenjima stranke na vlasti, a vezano je i uz položaj pojedine manjine u društvu, a umnogome ovisi i o odnosima matične zemlje sa zemljom u kojoj živi manjina. Isto je tako jasno vidljivo da povijesne okolnosti, tj. politička opredjeljivanja pojedine manjine u povijesnom periodu imaju snažan utjecaj na sadašnji položaj te manjine u društvu. Stoga prepolovljivanje mađarskih i talijanskih škola ne predstavlja iznenađenje, a relativno povoljan položaj rusinske, ukrajinske, slovačke i češke manjine te konstantan broj škola, odnosno smanjivanje broja škola zbog prirodne asimilacije i emigracije iz seoskih sredina također nije ništa neobično.

Obrazovanje nacionalnih manjina u razdoblju višestranačke demokracije: primjer šk. g. 2013/2014.⁶⁷

Promjenom političkog poretka i raspadom države značajno se mijenjaju školski programi, posebno u njihovom društveno-humanističkom segmentu koji je od teorijske pozicije utemeljene u socijalističkoj ideologiji koncipiran programski na baštini pluralizma, višestranačke demokracije, ljudskih i građanskih prava. U novom društvenom i političkom ozračju, čija je temeljna referenca na normativnoj razini pluralizam i višestranačje, ustavnim i zakonskim propisima je normirano obrazovanje za pripadnike nacionalnih manjina. U obrazovanju osnovnoškolaca i srednoškolaca postoje tri (3) modela obrazovanja za pripadnike nacionalnih manjina: A, B i C. Mladi pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj ostvaruju pravo na odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina temeljem Ustava Republike Hrvatske, Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina (*Narodne novine*, 155/02) i Zakona o obrazovanju na

⁶⁶ Podaci su preuzeti iz: *Učenici osnovnih i srednjih škola po narodnosti nastavnim jeziku, socijalnom poreklu i starosti: rezultati popisa škola na kraju 1951/1952. školske godine*, Beograd 1953; *Adresar osnovnih škola, srednjih škola, viših i visokih škola*, Zagreb 1963; *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1975*, Zagreb 1975; *Statistički godišnjak Republike Hrvatske 1991*, Zagreb 1991.

⁶⁷ Kao što je već navedeno u prvom dijelu teksta školska godina 2013/2014. je korištena zbog ulaska Hrvatske u Europsku Uniju.

jeziku i pismu nacionalnih manjina (*Narodne novine*, 51/00). Cilj i smisao obrazovanja za nacionalne manjine može se definirati kao interkulturalni odgoj i obrazovanje, čime se „učenici pripremaju za susret s drugim kulturama, bolje opažanje vlastite kulture, te stječu sposobnost relativiziranja i istraživanja novih puteva suživota i suradnje s drugim kulturama“.⁶⁸ U hrvatskom je društvu obrazovanje nacionalnih manjina pokazatelj izgradnje demokratskog, pluralističkog i multietničkog društva, nasuprot etnonacionalnom sindromu, koji je još uvijek itekako prisutan.

Model A je svakako najopširniji opsegom i sadržajem nastavnih jedinica koje se obrađuju na jeziku i pismu pojedinih nacionalnih manjina. Cjelokupna se nastava izvodi na jeziku i pismu nacionalnih manjina, uz obvezno učenje hrvatskog jezika i to isti broj sati kao jezik manjine. Ovaj model u hrvatskom obrazovnom sustavu koriste brojnije i organiziranije nacionalne manjine, *češka, srpska, talijanska i mađarska*. U onim lokacijama gdje su nacionalne manjine manje brojne i homogene koristi se *B model*. Njega karakterizira dvojezičnost, tako da se prirodna grupa predmeta predaje na hrvatskom jeziku, a društvena grupa predmeta na jeziku nacionalne manjine. *Model C* je oblik nastave za nacionalne manjine u kojem se nastava izvodi na hrvatskom jeziku uz dodatnih dva do pet sati tjedno. Dodatna nastava uključuje učenje jezika i književnosti nacionalne manjine, geografije, povijesti, glazbene i likovne umjetnosti. Nacionalnomanjinsko obrazovanje još sadrži posebne oblike nastave, poput ljetnih i zimskih škola, dopisno-konzultativne nastave, nastave na daljinu i slično. U Hrvatskoj, nakon stvaranja samostalne države i repozicioniranja prisutnih nacionalnih i etničkih zajednica, počinje i novo razdoblje u obrazovanju pripadnika tih zajednica s mnoštvom problema koji ih prate. Pored disperziranosti pojedinih nacionalnih manjina, problema s nastavnicima i udžbenicima, izdvajaju se, više od ostalih, problemi u školovanju Srba i Roma. U slučaju srpske zajednice javlja se problem segregacije koja je, uslijed sličnosti hrvatskog i srpskog jezika kao i specifične paradigme rješavanja nacionalnog pitanja u bivšoj državi (‘bratstvo i jedinstvo’), bila nezamisliva i nemoguća u tom vremenu. I u poslijeratnoj situaciji, pripadnici srpske manjine različito koriste ponuđene školske modele, od toga da dosta pripadnika te populacije pohađa zajedničke škole na većinskom jeziku i pismu, do onih koji koriste nacionalnomanjinske modele (A, B, C), s najizraženijim odvojenim obrazovanjem u Hrvatskom podunavlju. Romski problem se svodi na ukupnu slabu uključenost ove populacije u hrvatsko društvo, teško praćenje nastave s ostalim učenicima, nedostatak uvjeta u domovima za pohađanje nastave, slabu ili nikakvu pismenost roditelja pa do povremenih bojkota od strane većinskog stanovništva, najviše u Međimurju.

Kako su korišteni modeli A, B, C u osnovnoškolskom obrazovanju nacionalnih manjina u Hrvatskoj u školskoj godini 2013/2014?

68 Neven Hrvatić, „Interkulturalni odnosi i obrazovanje na manjinskim jezicima. Hrvatska-Srbija“, u: *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*, ur. Dragutin Babić, Drago Župarić-Ilić, Zagreb 2011, 99-116.

Tablica 1. Osnovnoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj 2013/2014.
MODEL A

Nacionalne manjine	Broj učenika	Broj osnovnih škola	Broj razrednih odjela	Broj nastavnika
Česi	284	3	18	49
Mađari	176	4	30	58
Srbi	1.897	17	153	283
Talijani	1.539	11	99	279
<i>Ukupno A MODEL</i>	3.896	35	300	669

Tablica 2. Osnovnoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj 2013/2014.
MODEL B

Nacionalne manjine	Broj učenika	Broj osnovnih škola	Broj razrednih odjela	Broj učitelja
Česi	2	1	1	1
Mađari	25	2	3	3
Srbi	17	1	3	6
<i>Ukupno B MODEL</i>	44	4	7	10

Tablica 3. Osnovnoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj 2013/2014.
MODEL C⁶⁹

Nacionalne manjine	Broj učenika	Broj osnovnih škola	Broj razrednih odjela	Broj učitelja
<i>Albanci</i>	157	11	24	12
Česi	443	17	60	15
Mađari	794	25	99	15
<i>Makedonci</i>	75	6	12	5
<i>Nijemci, Austrijanci</i>	75	1	6	6
<i>Poljaci</i>	36	1	2	1
<i>Rusi</i>	82	4	9	4
<i>Rusini</i>	77	3	12	4
<i>Slovaci</i>	519	12	56	9
<i>Slovenci</i>	42	2	4	2
Srbi	671	32	108	39
<i>Ukrajinci</i>	46	4	7	4
<i>Židovi</i>	53	1	8	7
<i>Ukupno C MODEL</i>	3.070	119	407	123

Koliko je polaznika srednjoškolskog obrazovanja u nacionalnomanjinskom korpusu u tri različita modela školske godine 2013/2014?

⁶⁹ U usporedbi s referentnom školskom godinom za ovu analizu, 2013/2014 g, kada je ukupno C model pohađalo 3070 učenika osnovnih škola, u šk. godini 2016/2017. njihov broj je iznosio ukupno 3.216 učenika, što je povećanje za 146 učenika i potvrda da je zanimanje za ovaj oblik nastave za nacionalne manjine u laganom usponu.

Tablica 4. Srednjoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj 2013/2014.
MODEL A

Nacionalne manjine	Broj učenika	Broj srednjih škola	Broj razrednih odjela	Broj nastavnika
<i>Mađari</i>	46	1	10	27
<i>Srbi</i>	794	7	67	199
<i>Talijani</i>	560	4	60	157
<i>Ukupno A MODEL</i>	1.400	12	137	383

Tablica 5. Srednjoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj 2013/2014.
MODEL B

Nacionalne manjine	Broj učenika	Broj srednjih škola	Broj razrednih odjela	Broj nastavnika
<i>Česi</i>	44	1	4	2
<i>Ukupno B MODEL</i>	44	1	4	2

Tablica 6. Srednjoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj 2013/2014.
MODEL C

Nacionalne manjine	Broj učenika	Broj srednjih škola	Broj razrednih odjela	Broj nastavnika
<i>Česi</i>	58	4	5	4
<i>Slovenci</i>	97	2	6	2
<i>Slovaci</i>	42	2	2	2
<i>Rusi</i>	27	1	4	1
<i>Srbi</i>	15	1	2	1
<i>Talijani</i>	42	1	4	1
<i>Ukupno C MODEL</i>	281	11	23	11

(U šk. godini 2012/2013. u modelu C za osnovne škole nema Poljaka, a u šk. god. 2013/2014. postoje.)

Osnovne škole i obrazovanje nacionalnomanjinskih pripadnika imaju u okviru socijalizacijskih aktivnosti posebno mjesto u formiranju njihovog etničkog identiteta. Nakon obiteljske socijalizacije škola suočava učenike s osobama drugačijih subidentitetskih obilježja i vrijednosnih opredjeljenja. Pripadnici nacionalnih manjina se suočavaju sa svojom posebnosti što može rezultirati problemima u komunikaciji, stigmatizirajućim i drugim isključujućim procesima. Pišući o tom problemu, J. Tamir ističe: „Nacionalne grupe – kako manjinske, tako i dominantne grupe – trebalo bi stoga da imaju slobodu da razviju sopstveni obrazovni sistem (svejedno da li u obliku posebnih škola ili, što je možda bolje, u obliku posebnih časova ili dana) naporedo sa građanskim.“⁷⁰ Različiti modeli školovanja nacionalnih manjina olakšavaju ali u nekim segmentima i otežavaju njihovu poziciju. Korištenje jednog od ponuđenih modela učenicima olakšava čuvanje nacionalnog identiteta koji je stečen primarnom socijalizacijom u obitelji i grupi vršnjaka. U hrvatskom školstvu nacionalne manjine u značajnoj većini sudjeluju u jed-

70 Jael Tamir, *Liberalni nacionalizam*, Beograd 2002, 45.

nom od tri nacionalnomanjinska školska modela. Tako od ukupno dvadesetidvije (22) priznate nacionalne i etničke manjine u Hrvatskoj, u navedenim modelima sudjeluje petnaest (15). Od toga u modelu A sudjeluju Česi, Mađari, Talijani i Srbi. Prve tri u nizu su relativno brojne i u Hrvatskoj tradicionalno dobro organizirane 'stare' nacionalne manjine, čiji su pripadnici u socijalizmu pohađali nastavu na jeziku svoje nacionalne zajednice. Srbi svoj nacionalnomanjinski status generiraju iz političkih promjena devedesetih godina dvadesetog stoljeća i normativne rekonpozicije svog nacionalnog statusa u Hrvatskoj, kada s Muslimanima/Bošnjacima, Slovencima, Makedoncima i Crnogorcima čine 'nove' nacionalne manjine. Temeljno pitanje s kojim se susreću srpska zajednica i hrvatsko društvo sadržano je u dilemi, što je bolje za Srbe, posebne škole ili pohađanje nastave s ostalima. U društvu koje karakterizira multinacionalnost kakvo je hrvatsko, multikulturno obrazovanje bilo bi moguće rješenje ravnopravnosti u polju obrazovanja. Kako navodi W. Feinberg, multikulturno obrazovanje sadrži tri cilja: informirati učenika o kulturnoj raznovrsnosti, potaknuti poštovanje prema praksama drugih kulturnih grupa, posebno obespravljenih manjina i žena, i ohrabriti pripadnike tih grupa da se ponose svojim kulturnim nasljeđem.⁷¹ U Vukovaru i okolini, kao i u Hrvatskoj u cjelini, već informiranje o kulturnoj raznolikosti donosi teške probleme koji uključuju ratna sjećanja, kako na komunikativnoj tako i na kulturalnoj razini (Assmann, 2006).⁷² Interpretacije tih događaja, kao dio nastave povijesti, kod učenika srpske nacionalnosti dovodi do konfliktne situacije između službene verzije tih događaja koji su u okviru školskog sustava pod kontrolom hrvatske države i neslužbene, oblikovane u primarnosocijalizacijskom ambijentu i prenesenu komunikacijskim pamćenjem od strane njihovih rođaka, prijatelja i sumještana. Pored toga, odvojenost hrvatskih i srpskih razrednih odjeljenja kao i neuspjeh Interkulturalne škole u Vukovaru također doprinose trajanju djelomične etničke segregacije. O problemu udžbenika za nacionalne manjine, posebno za srpsku, W. Höpken primjećuje: „Etničko shvaćanje nacije je najočiglednije kad udžbenici govore o manjinama, ako to uopće čine ... Hrvatski udžbenici još nisu pronašli pravi način obrade srpskog stanovništva i njihove povijesti. U udžbenicima nakon 1990. Srbi su ili ignorirani ili su se pojavljivali samo kao 'vječni' neprijatelji.⁷³ Kurikulum nije neutralan, kako u klasnom tako i u etničkom pogledu i samo je pitanje koje su grupe prioritetnije od drugih, a sve se to može činiti izravnije i manje izravno, gotovo prikriveno. O tome M. W. Apple piše: „U škola se predaje skriveni kurikulum koji je, reklo bi se, savršeno prilagođen potrebama održavanja ideološke hegemonije najmoćnijih klasa u društvu ... Postupak usađivanja

71 Walter Feinberg, *Zajedničke škole/različiti identiteti. Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika*, Beograd 2012.

72 Jan Assmann, „Kultura sjećanja“ u: *Kultura pamćenja i historija*, (priredile i prevele) Brkljačić, M.; Prlenda, S., Zagreb 2006, 45-78.

73 Wolfgang Höpken, Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi, u: Ramet, Sabrina P.; Matic, Davorka (ur). *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj – transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, Zagreb 2006, 160.

ideologije je naravno efikasniji ako se obavi u ranom životnom dobu. U školama to znači što je ranije moguće, zapravo, već od prvog dana u vrtiću.⁷⁴

Već u ranoj dobi 'društvo' prenosi temeljne vrijednosti mladim akterima, a problem se javlja kod konflikta različitih vrednosnih obrazaca koji nemaju jednaku moć u procesu njihove internalizacije. O tome V. Vujčić piše: „Vrijednosti definiraju način samoaktualizacije pojedinca u društvu. Problem, međutim, nastaje onda kada se pitamo tko u društvu određuje vrijednosti i vrednosne orijentacije, za koje se vrijednosti zalaže i na koji način se te vrijednosti, transponiraju u strukturu ljudske ličnosti i modele ponašanja i djelovanja ljudi.“⁷⁵ Problem prezentacije pojedinih etničkih zajednica u društvima s etničkim oblikom nacije kakvo je hrvatsko, traži normativnu regulaciju za sve manjinske grupe u cjelini kao i za posebnosti nekih od tih manjina. Specifične situacije nalazimo kod nekih, u Hrvatskoj relativno brojnijih nacionalnih manjina (Muslimani/Bošnjaci, Albanci, Romi), koje uopće ne koriste nijedan od ovih modela ili tek model C (Albanci). Muslimani/Bošnjaci su jezično vrlo bliski etnički većinskim Hrvatima, pa utoliko ne koriste posebne školske programe za nacionalne manjine.⁷⁶ Albanci su i u bivšoj jugoslavenskoj državi uglavnom koristili jezik većine i s obzirom na njihovu disperziranost te relativno dobru integriranost, koriste samo C model u vlastitom manjinskom obrazovanju. Romi, za razliku od većine nacionalnih manjina, uopće ne inzistiraju na posebnom obrazovanju, već naprotiv, žele se obrazovati s ostalima u zajedničkim razredima. Tablica za školsku godinu 2013/2014. pokazuje da Srbi čine oko polovice polaznika modela A, dok su u skoro sličnom broju zastupljeni Talijani. Znatno manje u tom modelu nacionalnomanjinskog školstva sudjeluju Česi i Mađari. I dok su razlozi srpske manjine u potpunosti vezani za raspad bivše države i ratne sukobe, kod Talijana je značajna pritom tradicija manjinskog školstva u Istri, razvijeni suživot (*konvivenza*) između Hrvata, Talijana i ostalih, koncentracija pripadnika ove manjine uglavnom u Istarskoj županiji, blizina Italije, funkcionalna i tržišna dimenzija talijanskog jezika. U korištenju B modela sudjeluju Česi, Mađari i Srbi, ali sveukupno s malim brojem učenika, škola i nastavnika. To pokazuje možda i njegovu suvišnost, utoliko što se narativni oblik nastave znatno više koristi u društveno-humanističkoj grupi predmeta, koji su znatno važniji za nacionalni identitet. U C modelu se obrazuje četrnaest nacionalnih manjina, što čini oko dvije trećine ukupnog broja. Pritom je broj polaznika nešto manji nego u modelu A, a najviše je polaznika ovog modela iz redova brojnijih nacionalnih manjina u Hrvatskoj: Čeha, Slovaka, Mađara, Srba i Albanaca. U obrazovanju nacionalnih manjina, srednja škola prema broju sudjelovanja aktera nema tako značajnu ulogu kao osnovnoškolski sustav. To je i očekivano, iz više razloga. Prije svega u ukupnoj populaciji dolazi do smanjenja broja polaznika srednjih škola u odnosu na broj onih koji pohađaju osnovnu školu koja je obavezna za sve učenike. Nadalje, učenici u srednjoj školi su manje pod utjecajem roditelja, pa se vjerojatno i slabije

74 Michael W. Apple, *Ideologija i kurikulum*, Beograd 2012, 127.

75 Vladimir Vujčić, *Obrazovanje i društvo. Sociokulturni aspekti u odgoju i obrazovanju*. Zagreb 1989, 58.

76 Kao izuzetak može se navesti Islamska gimnazija dr Ahmed Smajlović u Zagrebu.

uključuju u neke dodatne programe, kao što je model C u obrazovanju nacionalnih manjina ili drugačije kao što su to model A i B. U nacionalnomanjinskom korpusu je evidentno smanjenje polaznika srednjoškolskog obrazovanja po posebnim programima za nacionalne manjine. I dok je u modelu A smanjenje u srednjim školama prepolovljeno u odnosu na osnovne, razlika je mnogo drastičnija u modelu C, gdje je to deseterostruko manje. Model A u srednjoškolskom obrazovanju obuhvaća tri nacionalne manjine, Mađare, Srbe i Talijane, dok za razliku istog tog modela u osnovnoškolskom, u srednjoj školi nema Čeha. Česi jedini od svih nacionalnih manjina koriste B model u svom obrazovanju, dok je u C model uključeno šest nacionalnih manjina. Česi su jezikom, kulturom i širim etničkim porijeklom (Slaveni) bliži Hrvatima od Mađara i Talijana, što ih čini podesnijim za asimilaciju. U srednjoškolskom obrazovanju, Česi ne koriste A model, što je indikator da je pitanje nacionalnog identiteta manje naglašeno u odnosu na Talijane, Mađare i Srbe.

Zaključna razmatranja: obrazovanje kao činilac afirmacije identiteta nacionalnih manjina u socijalizmu i višestranačkoj demokraciji

Usporedba obrazovanja nacionalnih manjina u dva različita politička poretka i u različitim državnim okvirima pokazuje kako obrazovanje utječe na socijalnu konstrukciju i očuvanje nacionalnog identiteta ovih zajednica. Ideologijski i politički okvir unutar kojega se kreiraju koncepti obrazovanja pa onda i obrazovanja nacionalnih manjina su vrlo različiti. U socijalističkom poretku i federativnoj državi, čiji je temelj bio antifashiistička borba partizana u Drugom svjetskom ratu, nije bilo moguće otvoriti nacionalno pitanje i status pojedinih etničkih zajednica izvan partijske interpretacije i političke operacionalizacije međunacionalnih odnosa. Normativno pozicioniranje etničkih zajednica i podjela na narode koji imaju konstitutivnu dimenziju u toj državi i narodnosti bez toga obilježja, stvorio je svojevrsnu dvostupanjsku hijerarhiju unutar međunacionalnih relacija. Osim toga odnos države prema manjinama ovisio je uvelike o njihovu pozicioniranju u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Tako su „najgore“ prošli Talijani koji su se iznenada našli u novoj državi koja ih je smatrala „nepoželjnim“. Mađari su za razliku od njih u Hrvatskoj prošli ipak nešto bolje. Očito je stupanj netrpeljivosti prema mađarskoj nacionalnoj manjini bio nešto manjeg intenziteta od odnosa države prema Nijemcima ili Talijanima. Vidljivo je to i iz činjenice da su se pripadnici mađarske nacionalne manjine znatno manje iseljavali u matičnu zemlju. Česi, Slovaci i Rusini bili su u potpunosti prihvaćeni ne samo zbog svoje opredijeljenosti za narodnooslobodilačku borbu već i zbog toga što su se Čehoslovačka, Poljska i Ukrajina nalazile pod „željeznom zavjesom“, što je vrlo vjerojatno i razlog iz kojeg su Mađari bili lakše prihvaćeni kao nacionalna manjina. Ipak, treba reći da se socijalistička Jugoslavija brinula za obrazovni sustav svih navedenih narodnosti, iako su pojedine narodnosti bile „preferirane“. Za poredak utemeljen u višestranačkoj demokraciji, s nacionalnim

manjinama kao etničkim zajednicama koje imaju status Drugog u odnosu na etničku većinu, a što je specifikum društava s etničkim oblikom nacije kakvo je hrvatsko može se primijeniti sličan obrazac kao i u socijalizmu kada je postojala podjela na narode i narodnosti. U socijalizmu je pristup obrazovanju bio integralan i nacionalne manjine su obrazovane u okviru ukupnog školskog programa s manjinskim udjelom jezika i drugih 'nacionalnih' predmeta u ukupnoj satnici. Nakon uvođenja demokracije u Hrvatsku, program nacionalnomanjinskog obrazovanja se diverzificira i pluralizira te uključuje više modela s mogućnošću potpunog obrazovanja na jeziku i pismu nacionalne manjine. Ako bi se usporedila nacionalnomanjinska nastava u socijalizmu s ponuđenim modelima A, B i C u demokratskom poretku, tada bi nastava za nacionalne manjine bila najbliža i usporediva s C modelom, sa tom razlikom da je u socijalizmu to bilo nešto obimnije od istoga sadržaja u C modelu. U socijalističkom razdoblju učili su se jezik, povijest i zemljopis nacionalne manjine ali u znatno manjem razmjeru u odnosu na hrvatsku (jugoslavensku) povijest, jezike i druge sadržaje. U brojkama, razlike su također uočene. Tako je u 1948. godini nacionalnomanjinskim obrazovanjem obuhvaćeno 4.718 učenika u 50 osnovnih škola, sa 164 razreda i 125 učitelja. U školskoj godini 2013/2014, osnovnoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina obuhvatilo je ukupno 168 osnovnih škola, sa 7010 učenika (sva 3 modela), 721 razreda i skupina i 802 učitelja. Iako je se u tom razdoblju povećao broj stanovnika Hrvatske, povećanje polaznika nacionalnomanjinskog obrazovanja je razmjerno veće. Pored zanimanja za očuvanje vlastitog nacionalnog identiteta, sprečavanja asimilacije, više ponuđenih opcija u nacionalnomanjinskom obrazovanju, važan razlog toga razmjernog povećanja je novi status nacionalnih manjina kod svih konstitutivnih naroda bivše Jugoslavije, osim većinskih Hrvata u Hrvatskoj. Pritom, mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja s dosta brojnomo srpskom manjinom je doprinijela tom povećanju, a posljedice su djelomična segregacija između Srba i Hrvata, evidentna u obrazovanju i korištenju modela A u nacionalnomanjinskom obrazovanju. Što se tiče ideologizacije obrazovanja, ona je prisutna u svim sustavima, samo na drugačiji način. U socijalističkom poretku ideologija je izravna, iz pozicije jedne partije i bez mogućnosti propitivanja, pa se tako kao problem u nastavi navodi postojanje idealističkih i religioznih shvaćanja kao nepoželjnih. U demokratskom poretku školski program je pod utjecajem različitih 'pogleda' i interpretacija, a ideološki pristup nije isključiv i o njemu je moguće diskutirati pa i mijenjati ga. Ipak, povijesni i drugi slični udžbenici su uglavnom nakon devedesetih prožeti etnonacionalnim sindromom koji jasno razlikuje našu naciju i one druge. Kao problem nacionalnih manjina u socijalističkom obrazovanju se ističe slabije poznavanje hrvatskog jezika i nedostatak učitelja. U vremenu neovisne Hrvatske jedino romska populacija ima većih problema s hrvatskim jezikom. U školama se prelamaju sukobi oko ideologije i poretka, što se manifestira na više načina, a otpis 'nepodobnih' knjiga je jedan od njih. U socijalizmu je to bio slučaj s knjigama koje nisu bile dio socijalističke ideologije, posebno u njegovom ranom razdoblju, a kao primjer se u tekstu navodi škola u Hercegovcu. U vremenu tranzicije iz jednopartijskog sustava u demokratski poredak,

problem je također evidentiran, a knjige na ćirilici kao i socijalistička literatura uglavnom je doživjela sudbinu sličnu nepodobnim knjigama u bivšem poretku.

Literatura

Knjige i časopisi

- Apple, W. Michael (2012), *Ideologija i kurikulum*. Beograd: Edicija Reč
- Assman, Jan (2006), *Kultura sjećanja*. U: Brkljačić M, Prlenda S. (priredile i prevele). *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, str. 45-78.
- Bartalska, L'ubica, Benža, Mojmir, Slavkovsky, Peter, Stolična, Rastislava (2002), *Narodna kultura Slovaka u Hrvatskoj*, Našice: Zváz Slovákov Chorvátsku.
- Bauman, Zygmunt (2011), *Tekuća modernost*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Domini, Mirjana (1990), *Hrvatska: Česi, Mađari, Romi (Cigani), Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci* U: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru (hrvatska verzija)*, ur. P. Piskač i M. Domini. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, str. 89-136.
- Dugandžija, Nikola (2004), *Etnonacionalni sindrom*. Između čovječanstva i plemena: esej. Zagreb: Duriex.
- Dukovski, Darko (2001), *Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945-1956*. U: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 33 (3), str. 646-647.
- Feinberg, Walter (2012), *Zajedničke škole/različiti identiteti*. Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika. Beograd: Fabrika knjiga.
- Grahek-Ravančić, Martina (2012), *Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar* U: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, str. 37-52.
- Höpken, Wolfgang (2006), *Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj* U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj – transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji* (urednice Sabrina P. Ramet, Davorka Matić). Zagreb: Alinea.
- Hrvatić, Neven (2011), *Interkulturalni odnosi i obrazovanje na manjinskim jezicima: Hrvatska-Srbija* U: *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije* (Zbornik uredili: Babić, Dragutin, Župarić-Iljić, Drago).
- Janjić, Dušan (2010), *Nove nacionalne manjine i demokratska manjinska politika* U: *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije* (Zbornik/uredili: Babić, Dragutin; Župarić-Iljić, Drago).
- Kecmanović, Dušan (2001), *Etnička vremena*. Beograd: Biblioteka xx vek: Čigoja štampa: Knjižara Krug.
- Kuric, Andrej (2002), *Slovaci u Iloku, Ilok: Muzej grada Iloka; Josipovac Punitovački: Matica slovačka*.
- Kuric, Andrej (2006), *Slovenská osada Josipovec, Osijek: Zváz Slovákov Chorvátsku*.
- Kuric, Andrej, Mudroch, Jarmila (2011), *Slováci v Radoši a slovenská škola v Radoši*, Našice: Zváz Slovákov Chorvátsku; Radoš : MS Radoš – Radoš.
- Kymlicka, Will (2003), *Multikulturalno građanstvo*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

- Ljekar, Đuro (2009), *Neka se ne zaboravi – Rusini u Hrvatskoj, Vukovar* : Koordinacija Vijeća rusinske nacionalne manjine Hrvatske; Mikluševci : Vukovarski dekanat križevačke biskupije, Grkokatolička župa Mikluševci.
- Manin, Marino (2010), *Istra na raskrižju, O povijesti migracija pučanstva Istre*, Zagreb: Profil Multimedija i Institut za migracije i narodnosti.
- Poljak Makaruha, Dubravka (1986), *Neka pitanja odgoja i obrazovanja djece ukrajinske narodnosti u SR Hrvatskoj U: Migracijske teme*, 1 (1), str. 71-74.
- Pusić, Eugen (1995), *Identitet – diverzitet – kapacitet U: Erasmus*, 11, str. 2-10.
- Selinić, Slobodan (2010), *Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945-1948/9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom U: Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 2, str. 413-433.
- Spehnjak, Katarina (2002), *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945-1952*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Škiljan, Filip (2015), *Slovenci u Zagrebu i djelovanje društva Slovenski dom u Zagrebu s posebnim osvrtom na pokušaj osnivanja slovenske škole 1946. godine“ U: Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjine – europski izazovi*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 157-166.
- Tamir, Jael (2002), *Liberalni nacionalizam*. Beograd: Filip Višnjić.
- Vujčić, Vladimir (1989), *Obrazovanje i društvo. Sociokulturni aspekti u odgoju i obrazovanju*. Zagreb: Radna Zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Žerjavić, Vladimir (1993), *Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971. U: Društvena istraživanja. Časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb, 2 (6-7/4-5), 631-655.

Izvori

- Adresar osnovnih škola, srednjih škola, viših i visokih škola, Zagreb 1963.
- HDA (Hrvatski državni arhiv), fond 291, MPRO NRH (Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske).
- Izvešće: *Odgov i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina u školskoj godini 2012/2013. i 2013/2014.* Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, srpanj 2014.
- Popis stanovništva 1991, Dokumentacija 889. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1996.
- Popis stanovništva 2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.
- Popis stanovništva 2011, Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.
- Statistički godišnjak SR Hrvatske 1975, Zagreb 1975.
- Statistički godišnjak Republike Hrvatske 1991, Zagreb 1991.
- Školska spomenica Petrovci
- Učenički osnovnih i srednjih škola po narodnosti nastavnom jeziku, socijalnom poreklu i starosti: rezultati popisa škola na kraju 1951/1952. školske godine, Beograd 1953.
- Ustav RH, Narodne novine, br. 76, Zagreb, 2010.
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, Zagreb, 2002.
- Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. Zagreb, 2000.
- Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Zagreb, 2000.

SUMMARY

The education of ethnic minorities in Croatia: a comparison between the socialist order and multi-party democracy

The education of ethnic minorities correlates with the type of a country's social and political order. In the case of Croatia, one can compare this education during socialism and in the federal Yugoslav state with the one in the independent Republic of Croatia. This work analyzes the education of ethnic minorities during the early phase of the socialist order, when the state was very centralized, ruled by a single party and followed the ideology of "Brotherhood and Unity." On a normative level, this included a division into constitutive nations (in Croatian: *narodi*) as well as ethnic minorities (Croatian: *narodnosti*), the latter of whom had home countries more or less in the vicinity of Yugoslavia. The following ethnic minorities were analyzed during the aforementioned period: *Hungarians, Italians, Slovaks, Rusyns* and *Czechs*. The foundation for the education of ethnic minorities was created during the Second World War. Specifically, the principles on the rights of ethnic minorities were set during the Second Session of the AVNOJ. The view established there was also adopted by all the federal subjects—thus, during the Third Session of the ZAVNOH, the following principle was featured: to secure all rights to a national life for all ethnic minorities in Croatia. The first Yugoslav constitution in 1946 and the constitutions of all the constituent republics guaranteed both the equality of all citizens before the law and equality in regard to ethnicity, race and religion, along with the prohibition of discrimination. This analysis also covers the period of multi-party democracy in the Republic of Croatia, when great changes among ethno-national groups occurred on the normative, socio-political and status levels. The status of previously constitutive nations was changed, leading to all the members of those groups in Croatia (*Serbs, Muslims/Bosniaks, Montenegrins, Macedonians* and *Slovenes*) being treated as ethnic minorities. Using three models of the education of ethnic minorities in Croatia (A, B, and C) as examples, this paper analyzes the participation of ethnic minorities in each of the models. This participation depends on the minorities' number of people, their political organization, their culture and tradition, how well their national identity is preserved, etc. The authors show which ethnic minorities—and to what extent—use the educational system and its models (A, B, C) to preserve and strengthen their ethnic identities. They ask: To what extent is education a factor in the preservation of ethnic minorities and in their defense against assimilation, and how much does this education ease or make more difficult the minorities' integration into Croatian society?

Keywords: ethnic minorities, education, Croatia, the socialist period, multi-party democracy